

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TÜKETİM
ALİŞKANLIKLARININ DEĞİŞİMİ**

Kübra Kurukamçı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TÜKETİM ALIŞKANLIKLARININ DEĐIŐİMİ

Kübra Kurukamçı

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

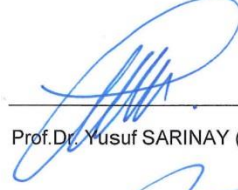
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

Kübra KURUKAMÇI tarafından hazırlanan "Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi" başlıklı bu çalışma, 29/05/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Yusuf SARINAY (Başkan)

Doç.Dr. Fatih YEŞİL (Danışman)

Yrd.Doç.Dr. Serhat KÜÇÜK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Sibel BOZBEYOĞLU

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

29.05.2017

Kübra KURUKAMÇI

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Tezimin tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

Tezimintarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

Tezimin.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

..11. /06/2017

Kübra KURUKAMÇI

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Doç. Dr. Fatih YEŞİL danışmanlığında tarafımdan retildeğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Kübra KURUKAMÇI

TEŞEKKÜR

Yaşamım boyunca maddi ve manevi desteğinin benden esirgemeyen annem ve ablama; hayatımın her alanında bana yardım etmek için çabalayan, karakteriyle olduğu kadar akademik başarısıyla da örnek olan abime çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim süresince bana önemli katkılar sağlayan tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Fatih YEŞİL'e ve eğitim hayatım boyunca emeği geçen bütün hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Üzerimden desteğini bir an olsun çekmeyen, bu zorlu süreçte psikolojik ve teknik yardımları ile beni yalnız bırakmayan eşime ve biricik oğluma sonsuz teşekkürler.

Son olarak Yüksek Lisans yaptığım süre içerisinde BİDEB Bursu ile bana maddi destek sağlayan TÜBİTAK'a ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KURUKAMÇI, Kübra. *Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme faaliyetleri bağlamında önemli değişimler yaşanmıştır. Avrupa'ya dönük olarak gerçekleşen bu değişimler geleneksel Osmanlı tüketim tarzında bir takım farklılaşmalar meydana getirmiştir. Gündelik yaşam içerisinde kullanılan eşyalar, evlerde yerini alan Avrupalı mobilya ve dekorasyon ürünleri, yenilenen kılık-kıyafetler Osmanlı toplumsal yaşamına etki etmiştir. Avrupa tarzı ürünlerin Osmanlı sahasında kullanımının artması ile bunlara uygun âdâb-ı muâşeret kaideleri toplumda yerleşmeye başlamıştır. Yönetici kadro, şehirli, elit kesimlerde görülen bu durum yeni bir Osmanlı görüntüsü meydana getirmiştir. Bu tez çalışmasının amacı da XIX. yüzyılda tüketim kültüründe yaşanan değişimin, toplumsal yaşamın ve yeni Osmanlı kimliğinin şekillenmesi üzerindeki etkisini incelemektir.

Anahtar Sözcükler

Modernleşme, Tüketim, Değişim, Kimlik, Tüketim Alışkanlıkları

ABSTRACT

KURUKAMÇI, Kübra. *The Change Of Consumption Habits In The Ottoman Empire*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

Ottoman Empire experienced important changes in the context of modernization activities in the nineteenth century. These changes towards Europe have brought about a number of differentiations in the traditional style of Ottoman consumption. European furniture and decoration products, renewed costumes and goods used in everyday life have influenced Ottoman social life. With the increasing use of European-style products in the Ottoman realm, the appropriate etiquette (âdâb-ı muâşeret) bases have begun to settle in the Ottoman society. This situation, which is seen in the administrative staff, urban and elite sections, has resulted in the appearance of a new Ottoman image unlike the classical one. The purpose of this thesis is to examine the influence of the changes in the consumption culture on shaping both the social life and the new Ottoman identity in the nineteenth century.

Keywords

Modernization, Consumption, Change, Identity, Consumption Habits

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
YENİLEŞME VE TÜKETİMİN ŞEKİLLENMESİ: DÖNEMSEL BİR ANALİZ	2
1.BÖLÜM: YENİ TÜKETİM ZEMİNİ	6
1.1.YENİ TARZDA BİR TÜKETİM: İSTEK YAHUT ZORUNLULUK?	6
1.2.TÜKETİMİN ÖNCÜLERİ	11
1.3.YENİLEŞME VE YENİ TÜKETİM MEKÂNLARI	16
2.BÖLÜM: TÜKETİMİN AVRUPAİLEŞMESİ	23
2.1.GARDIROPLARIN DÖNÜŞÜMÜ	23
2.2.TÜL PEÇELİLER: YENİ OSMANLI KADINININ GİYİM-KUŞAMI	27
2.3.SALON MODERNLEŞMESİ: MOBİLYA VE DEKORASYON	33
2.4.EVLERDEN YÜKSELEN PİYANO SESLERİ: EŞYALARIN DEĞİŞİMİ	43
2.5.JOINVILLE SOSLU KALKAN BALIĞI: GIDA TÜKETİMİNİN FARKLILAŞMASI	48
3.BÖLÜM: ÂDÂB-I MUÂŞERETİN MODERNLEŞMESİ	51
4.BÖLÜM: YENİ OSMANLI PORTRESİ	59
SONUÇ	66
KAYNAKÇA	68
EKLER	74

ÖNSÖZ

Rönesans, Reform ve Sanayi Devrimi ile dünyayı etkileyecek gelişmelerde bulunan ve büyüme hızını artıran Avrupa, savaşlar aracılığıyla genişlettiği iktidar alanının yanı sıra kültür-medeniyet açısından da önemli atılımlar yapmıştır. Siyasi alanda kurulan üstünlüğe paralel bir biçimde artan kültürel çekicilik¹ neticesinde Avrupa dışındaki devletler için uygar olmanın yolu Avrupa'nın bilgisini, teknolojisini, sanatını öğrenmekten geçmiştir. Bu devletlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı İmparatorluğu XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşadığı askeri yenilgilerin bir sonucu olarak mevcut düzenini değiştirme ihtiyacı hissetmiştir. Öncelikle askeri ve teknik alanlarda yaşanan değişim, zaman içerisinde sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik iktibasların yapılmasına temel teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu bağlamda yaptığı çalışmalarda yüzünü döndüğü yer ise muharebe alanında kendisine üstünlük kuran hasmı Avrupa medeniyeti olmuş ve "Batı medeniyeti" Osmanlılar için bir model olarak görülmeye başlanmıştır. Avrupai hayatın modern olduğuna dair algı ise modern olmanın, model Batı ile özdeşleştirilmesinin bir sonucudur. Dolayısıyla XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı elitlerinin önemli bir kısmı için Batılılaşmak, modernleşmek ve yenileşmektir.

Modernleşme geleneksel Osmanlı toplum yapısında değişikliğe ve dönüşüme yol açmıştır. Bu akım, yönetici tabakayı, İstanbul'un zengin üst sınıf halkını ve Levantenleri içine alan elit kesim başta olmak üzere Osmanlı halkının yaşam tarzına yepyeni bir şekil vermiştir. Devleti kötü gidişattan kurtarma adına başlatılan modernleşme projesi, zamanla bir siyaset olmaktan çıkıp toplumun belirli kesimleri tarafından gönüllü olarak benimsenmiştir. Ancak Osmanlı son döneminde yaşanan kültürel değişim, Cumhuriyet Dönemi reformlarından farklı bir şekilde yeni bir millet (nation) yaratmaktan ziyade daha çok yeni bir toplumsal hayat (social life) inşa edilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Bu durum hiç şüphesiz hayatını Avrupai bir biçimde sürdüren "Batılı" bireylerin kamusal

¹ İnalçık, H.(1993). Osmanlılarda Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*. İstanbul: Eren Yayıncılık(s. 425-430).

alandaki daha görünür hale gelmesine ve yeni bir kimlik algısının oluşumuna olanak verecektir. Batılı olmaya çalışan bireyler ve hayat tarzları bağlamında şekillenecek olan bu tez çalışmasında son dönem Osmanlı toplumundaki değişimler, moda olan kavramlar, eşyalar, algılar; dönüşümün öncüsü olan kesimler ve değişimlerin sosyo-kültürel alandaki yansımaları ele alınmaya çalışılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyıldaki yenileşme hareketlerinin sonucunda yaşanan tüketim alışkanlıklarındaki değişim ve bu değişimin boyutları; yeni toplumun "Batılı" anlayışa sahip gruplarının tespiti ve bunların ekonomik, sosyal, kültürel durumlarının ortaya konması çalışmanın cevap arayacağı temel problem alanlarıdır. Değişen kültür ve tüketim anlayışı, gündelik hayatta kullanılan eşyalar, evlerin döşemesi, kılık-kıyafetler ve bunlar bağlamında farklılaşan âdâb-ı muâşeret kuralları söz konusu problemin çözümlenmesinde ön plana çıkan araçlar olarak ele alınacaktır.

Bu tez çalışmasında XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunmuş yabancı temsilcilerin, ailelerinin, Avrupalı gazetecilerin eserleri ve dönemin gündelik hayatını yansıtan edebi eserler incelenmiştir. Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde gündelik hayatın değişiminin tespitinde vazgeçilmez bir kaynak olan XX. yüzyılın başlarında yayımlanmış âdâb-ı muâşeret eseri de bu kapsamda incelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa tarzı eşyaların yaygınlaşmasını, tüketimin boyut değiştirmesini; evlerin, sosyal mekânların, giyim-kuşamın dönüşümünü ele alan modern araştırmalardan da yararlanılmıştır. Ancak çalışmanın temelini teşkil eden kaynakların önemli bir kısmının İstanbul merkezli ve daha çok bu merkezde gerçekleşen değişimi ele alması, araştırmanın İstanbul ile sınırlı kalmasına sebep olmuş; Osmanlı taşrasının tüketim kalıplarının değişimini görmeye olanak vermemiştir.

Tez çalışmasının giriş bölümünde tüketimde yenileşmenin tarihsel gelişiminden kısaca bahsedilecek; modernleşmenin Saray eliyle yürütülen dönemlerine ve bu dönemlerde tüketim alışkanlıklarının yönlendirilişine somut örnekler verilecektir. Birinci bölümde Osmanlı modernleşme faaliyetleri kapsamında değişen tüketim anlayışı, buna etki eden faktörler incelenecek; yeni tüketimin öncüleri ve mekânları belirtilecektir. İkinci bölümde modernleşme ile farklılaşan tüketim

alışkanlıklarının sosyal yaşamda ne derece yer bulduğu gösterilecek, gündelik yaşamın değişimi örneklerle anlatılacaktır. Kılık kıyafetin değişiminden moda olan unsurlara, Osmanlı evlerinde yaşanan Avrupalılaşma etkilerinden dekorasyon ve döşeme usullerine kadar detaylı bir inceleme yapılacak ve günlük hayatın içerisinde kullanımı artan Batı tarzı eşyalar incelenecektir. Üçüncü bölüm, Avrupalılaşmanın ve tüketimdeki farklılaşmanın geleneksel davranış biçimlerinde meydana getirdiği değişikliklerden, yenilenen âdâb-ı muâşeret kurallarından oluşacaktır. Dördüncü ve son bölümde yenileşme çalışmalarının yeni bir Osmanlı kimliği oluşumundaki etkisi incelenecek ve kimlik problemi üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümünde ise tüketim kalıplarının değişiminin bu doğrultuda Osmanlı gündelik yaşamının farklılaşmasının, görgü kurallarının dönüşümünün yeni bir Osmanlı görüntüsü çizmesi üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

GİRİŞ

Tüketim, talepler ve bu taleplerin karşılanmasına yönelik mal ve hizmet gibi üretim çeşitlerine, paraya, zamana ve mekâna bağlı sosyal ve ekonomik bir ilişkidir.² Osmanlı Devleti için XIX. yüzyıl, tüketim kalıplarının değiştiği, talebin farklılaştığı ve Avrupa ürünlerinin piyasada fazlaca bulunduğu bir dönemdir. Peki, Osmanlı Devleti'nin kültürel unsurlarını aktardığı Batı'da tüketim kültürü nasıl değişmiştir?

Avrupa'da kültür ve medeniyet süreci, davranış biçimleri, görgü kuralları dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Orta Çağ tüketim unsurları ve davranış kalıpları sonraki dönemlerle eşdeğer değildir. XIV. ve XV. yüzyıllarda lonca burjuvazisinin ortaya çıkması, gelenekleri, yeme içme alışkanlıklarını konuşma biçimlerini değişime uğratmıştır.³ XVI. yüzyıldan itibaren kişiler toplumsal standartlara uygun davranmak adına devlet tarafından yönlendirilmişlerdir. Yasaklar ve istekler sürekli hareket halinde olmuştur. XVIII. yüzyılda maddi zenginleşmeyle beraber burjuva sınıfı yükselmiştir. Saray ve aristokrasi ile kilisenin yanında var olmaya çalışan burjuva sınıfının gelişmesiyle alt tabakalara doğru bir dönüşüm yaşanmıştır.⁴ XVIII. yüzyılda Fransız Devrimi'nden önce Avrupa'da yeme içme hususunda toplumun elit kesimi tarafından kabul gören uygar toplum standartları belirlenmeye başlanmıştır. Gündelik hayatta peçete, çatal-bıçak, tabak gibi gereçlerin kullanımı belirli kurallara bağlanmıştır.⁵ Kibarlaşma gerekçesi saraya uygun davranışa sahip olma, soylu gibi hareket etme, uygar olma kaygısı ve XVIII. yüzyıl sonlarında önem kazanan hijyen-sağlık durumları Avrupa toplumunun davranışlarına biçim vermiştir.⁶ Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'da âdâb-ı muâşeret kitapları yazılmış⁷, modern Avrupa elitleri, kendilerine öykünen üçüncü sınıfın bilgilendirilmesi için çaba sarf

² Orçan, M.(2014). *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı. s. 23.

³Elias, N.(2004). *Uygarlık Süreci Cilt 1* (E. Atesman, Çev.). İstanbul: İletişim yayınları. s.145.

⁴ Elias, a.g.e., s. 195-196.

⁵ Elias, a.g.e., s. 199-201.

⁶ Elias, a.g.e., s. 211.

⁷ Elias, a.g.e., s. 150-151.

etmiştir. Bu bağlamda teknolojik, askeri, siyasi ve sosyal alandaki ilerlemelerine ek olarak medeni toplum görüntüsü ile pek çok ülke için Avrupa medeniyeti, “kurtuluş reçetesi” haline gelmiştir. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Bu açıdan bakılacak olursa, Osmanlılar ne zaman ve neden Avrupa medeniyetine ilgi duymuştur?

Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’nın tüketim kalıplarını içine alan kültür unsurlarını alma ihtiyacı XIX. yüzyıldan önce başlamış, askeri yenilgiler neticesinde Batı’nın ilmi alandaki pek çok gelişmesi takip edilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa medeniyeti Osmanlı için oldukça çekici hale gelmiştir. XIX. yüzyıl ise teknik unsurlara ek olarak idari ve hukuki çalışmalardan moda, âdetler ve davranış biçimlerine kadar Avrupa’nın kültürü ithal edilmeye başlanmıştır.⁸ Osmanlı Devleti’nde Avrupa tarzı ürünlerin artmasında bu medeniyete duyulan hayranlık önemli bir faktördür. Siyaseten üstün Avrupa’nın kültürel ürünlerinin çekiciliği Osmanlı elitlerini etkilerken, Osmanlı elitlerinin Avrupai hayat tarzı da Osmanlı ahalisini etkilemiştir. Hayranlığın yanı sıra taklit ve itibar gibi sosyo-psikolojik unsurlar da bu etkileşimde rol oynamıştır.⁹ Bu durumda devlet için Avrupa’nın gelişmişliğinin beraberinde getirdiği kültürel çekicilik değişimin, Avrupa ürünlerinin yaygınlaşmasının, buna bağlı olarak gelenek ve göreneklerde yaşanan farklılaşmanın önemli bir sebebi haline gelmiştir.

YENİLEŞME VE TÜKETİMİN ŞEKİLLENMESİ: DÖNEMSEL BİR ANALİZ

Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan değişim sürecinin başlangıç noktası olarak görülebilecek ordu organizasyonunun yeniden yapılandırılması “altın çağa” dönebilmek amacına hizmet etmektedir. Ancak askeri alanda yaşanan değişim sanıldığı kadar aksine sadece askeri alanda değil hemen her alanda kendisini hissettirmiş ve buna yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Nitekim askeri, ekonomik,

⁸ İnalçık, a.g.e., s. 425-427.

⁹ İnalçık, a.g.e., s. 427.

sosyal, siyasal, entelektüel ve hukuksal alanlarda yenileşme ihtiyacı doğmuş; bu bağlamda toplumun değişmesi kaçınılmaz olmuştur.¹⁰

Modernleşme bir değişim sürecini ifade etmektedir ve her süreçte olduğu gibi kendine has bir ontolojik ve epistemolojik felsefesi vardır.¹¹ Osmanlı Devleti'nde yenileşme faaliyetleri incelenirken dönemin algıları bu sebeple önemlidir. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren daha önce "gâvur" olarak isimlendirilerek aşağı görülen Batı ve Batılı olana karşı düşünceler yumuşamaya başlamış; Avrupalı imajı yeniden tanımlanmıştır. Özellikle yönetici-elit tabaka nazarında Batı pek çok yönüyle örnek alınan bir konuma gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme adına yapılan ve tüketim alışkanlıklarında farklılaşma meydana getiren girişimler XVIII. yüzyılda başlamış, Avrupa medeniyetinin bir takım unsurlarının örnek alınmasına yönelik bir siyaset geliştirilmiştir. 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın teşebbüsleri ile reform girişimleri gerçekleşmiştir.¹² XVIII. yüzyılda yaşanan bu etkileşim neticesinde diplomatik, ticari, kültürel ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Matbaanın gelişi, Avrupa kökenli pek çok kitap ve eşyanın kullanımı bu sayede olmuştur.¹³ XVIII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da geniş çapta olmasa da Frenk modası yavaş yavaş hissedilmeye başlanmıştır. Fransız usulü bahçeler, mobilyalar, döşemeler toplumda popüler hâle gelmiştir. Sultan III. Ahmet rokoko tarzında çeşme yaptırmıştır.¹⁴ Mobilya ve ev düzenlemesinde Fransız modası hâkim olmaya başlamıştır. İstanbul'da askeri uzman olarak görev yapan Baron De Tott'un eşinin, III. Ahmet'in kızının kullandığı kasrı ziyaretinde evin Fransız zevkine göre döşendiğini kaydetmesi Avrupalı mobilyaların ve hayat tarzının 1770'li yıllardan itibaren Osmanlı elitlerini

¹⁰Davison, R.H. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*.(O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Papirüs Yayınevi. s. 16-17.

¹¹ Açıkgöz, Ö. (2013). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: Elips Kitap. s. 186.

¹² Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu (M.Kıratlı, Çev.)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 46.

¹³ Renda, G. (2003). Sanatta Etkileşim. H.İnalcık ve G.Renda(Ed.). *Osmanlı Uygarlığı* İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s.1114-1115.

¹⁴ Lewis, a.g.e., s. 47.

etkilemeye başladığını göstermektedir.¹⁵ XVIII. yüzyılda Fransa'dan gelen hediyeler, gravürler, saatler, çeşitli aletler, kumaşlar, mobilyalar, mikroskop, teleskop vs. Osmanlı toplumunu dönüştürmeye başlamıştır.¹⁶ Bir asır sonra yaşanacak farklılaşma kadar olmasa da Batı tarzı tüketim kültürü Osmanlı İstanbul'una XVIII. yüzyılda girmeye başlamış ve XIX. yüzyılda toplumun pek çok kesimi tarafından benimsenmiştir.

XIX. yüzyılın başlarında gerçekleşen yenileşme hareketleri göz önünde bulundurulduğunda, III. Selim Dönemi'ni ıslahat hareketlerinin yapısının ve önemiyetinin kavrandığı bir geçiş dönemi olarak görmek mümkündür.¹⁷ Bu devirde ordu dışındaki alanlarda halkın hayat tarzını, geleneklerini, giyim-kuşamını değiştirmeye yönelik az miktarda da olsa yenilikler yapılmıştır. Batı tarzı kıyafetlere çok fazla para harcandığını gören III. Selim, buna karşı çıkarak Avrupa'dan alınan kıyafetlerin ekonomik açıdan devlete zarar verdiğini düşünmüştür. Bu dönemde halk yerli malı ürünleri kullanmaya teşvik edilerek, İstanbul ve Ankara yapımı kıyafetler giyilmesi özendirilmiştir. Padişahın kendisi dahi mütevazı elbiseler giyerek örnek olmuştur.¹⁸ Avrupa gelenekleri ve modası Osmanlı toplumunda geniş bir taban bulamamıştır. Buna rağmen ekonomik açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nu olumsuz etkilemesi riskine karşılık önlemler alınmıştır.

II. Mahmut'un iktidar yılları askeri, sosyal, kültürel, ekonomik alanda, eğitim ve idari alanlarında, ulaşım ve haberleşmede Avrupa'nın örnek alındığı reformlar çağıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısındaki en büyük değişimlerden biri 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile başlamıştır. Her ne kadar askeri bir yenilik gibi dursa da sosyal uzantıları olan Ocağın söndürülmesi reformların önündeki engeli kaldırmıştır.¹⁹ II. Mahmut Dönemi, Avrupa havasının, devletin ve toplumun birçok alanında hissedildiği bir

¹⁵ Özer, İ. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları. s. 23.

¹⁶ Renda, a.g.e., s. 1115.

¹⁷ Özer, a.g.e., s. 15-16.

¹⁸ Quataert, D. (1997). Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire 1720-1829. *International Journal of Middle East Studies*, 29(3), s. 410-412.

¹⁹ Baykara, T. (2007). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. s. 377-378.

dönemdir. Kıyafet nizamında büyük bir değişikliğe gidilerek memurlara pantolon, redingot, pelerin ve potin giyilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Cübbe ve sarık artık sadece ulemanın giyebileceği kıyafetler olmuştur. Uzun sakal bırakma geleneği terk edilmiş, Osmanlı erkeği sakallarını kısaltmıştır.²⁰ Avrupa usulü giyimin yanı sıra dilde de Avrupa unsurları yer almıştır. Konuşma dilinde Fransızca yaygınlaşmaya başlamıştır.²¹ Görüldüğü üzere bu dönemde devlet, topluma Avrupalı görünüm vermeye çalışmış, bunda da belli ölçüde başarılı olmuştur. Devletin yönlendirdiği bir takım hususlar, Avrupa tarzı eşyaların tüketimini zorunlu hale getirmiştir.

²⁰ Özer, a.g.e., s. 16-17.

²¹ Baykara, a.g.e., s. 379.

1. BÖLÜM: YENİ TÜKETİM ZEMİNİ

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç Osmanlı Devleti için önemli değişimleri barındırmıştır. Siyasi ve hukuki alanda yapılan yeniliklerin yanı sıra sosyo-kültürel alanda Osmanlı tebaası için yeni bir dönem başlamıştır. Bu sebeple Tanzimat Dönemi tüketim kalıplarının farklı bir boyuta taşındığı, tüketimde Batılı unsurların etkisini artırdığı bir zaman dilimidir. Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme faaliyetleri neticesinde değişime uğrayan tüketim kalıpları, farklılaşmanın sebepleri, dönüşümün öncüleri ve tüm bunlar sonucu oluşan yeni tüketim mekânları incelenecektir.

1.1. YENİ TARZDA BİR TÜKETİM: İSTEK YAHUT ZORUNLULUK?

Osmanlı İmparatorluğu'nda tüketim kalıplarının değişimini etkileyen birçok faktörden söz etmek mümkündür. İlk olarak değinilecek husus geleneksel Osmanlı'nın tüketime yönelik bakış açısında yaşanan değişimdir. Klasik Osmanlı tüketim anlayışında ihtiyaç duyulan ürünlerin alınması ve hayatı idameye yetecek kadar eşyaya sahip olunması temel düsturlardan birisidir.²² Daha çok kanaat esastır. Bu bağlamda Osmanlı tüketiminde din ve ahlak önemli yer tutmuştur. Tüketimde israftan uzak durma temel noktalardan biridir.²³ Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın sosyal, ekonomik, hukuki, kültürel manada cazip hale gelmesi ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya ait pek çok kültür elemanına maruz kalması geleneksel tüketim algısında değişiklik yaratmıştır. Daha fazlasını isteyen, modayı takip eden ve bu doğrultuda yaşamını şekillendiren, az ile yetinmek yerine daha fazlasını talep eden insan tipi ortaya çıkmıştır. Tüketime yönelik bakış açısının değişmesi yeni tarzda tüketimin yaygınlaşması ile sonuçlanmıştır.

²² Ülgener, S.F. (1991). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Derin yayınları. s. 69-73. Genç, M. (1989). Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3, (1), 182-185.

²³ Orçan, a.g.e., s. 47-49.

Algısal değişimin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi konumu da değişimi etkileyen sebeplerden birisidir. Balkanlar ve çevresi Avrupa ile temas açısından elverişli mekânlar olduğundan kültürel etkileşim zamanla kaçınılmaz hale gelmiştir. Anadolu'nun, özellikle de İç Anadolu'nun Avrupa'ya Balkanlara ve İstanbul'a nazaran daha uzak olduğundan söz konusu değişimden ilk aşamada daha az etkilendiğini söylemek mümkündür.²⁴ Osmanlı Devleti'nde bilhassa İstanbul'un daha kolay dönüşüme uğramasında başkent olmasının yanı sıra Avrupa ile coğrafi yakınlık unsuru önem taşımaktadır. Ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişmesi neticesinde bilgi akışı hızlanmış, Osmanlı toplumu Avrupa ürünlerini daha kolay elde etme fırsatı bulmuştur. XIX. yüzyılda demiryollarının yapımı ise Osmanlı sahasının pek çok bölgesine Avrupa ürünlerinin girmesini sağlamıştır.²⁵ II. Abdülhamit döneminde yapımı hızlanan demiryollarına ek olarak 1888'de Viyana'dan İstanbul'a ilk aktarmasız tren seferleri yapılmaya başlamış, bu durum Osmanlı ve Avrupa arasında yeni bir köprü oluşturmuştur.²⁶ Şüphesiz bu köprü ticaret için kullanılmış, yeni ürünlerin piyasaya girişini hızlandırmıştır.

Coğrafi konum ve yeni iletişim kanallarının ortaya çıkmasının yanı sıra Osmanlı Devleti ve Avrupa arasındaki ticaret imkânlarının, Avrupalı tüccarlar lehine artması da tüketim alışkanlıklarının değişiminde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim modernleşme kaygısının yanı sıra Avrupa'da üretilmiş malların Osmanlı piyasasını ele geçirmesi de tüketim alışkanlıklarının değişmesinde etkilidir. Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile (1838) ithal malların Osmanlı topraklarındaki dolaşımı üzerinden vergi alınması usulü kaldırılınca ithal mallar daha düşük meblağlara satılırken yerli ürünler görece pahalılaşmıştır.²⁷ 1838-1841 yılları arasında Avrupalı devletlerle yapılan ticaret antlaşmaları ile yabancı ürünlere %0 ila %3 arasında gümrük vergisi uygulanırken Osmanlı tüccarlarına %12 gümrük vergisi uygulanmıştır. Yabancı malların Osmanlı pazarına girişi kolaylaşmış, ithalatçı bir tüketim dönemi başlamıştır.²⁸ 1838 ticaret

²⁴ Açıkgöz, a.g.e., s.190-191.

²⁵ Orçan, a.g.e., s. 76.

²⁶ Lewis, a.g.e., s.250-251

²⁷ Açıkgöz, a.g.e., s. 322.

²⁸ Orçan, a.g.e., s. 72-73.

antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ticaret hız kazanmış, Osmanlı'nın ithal ettiği mamul madde artmıştır.²⁹ Osmanlı halkı arasında yabancı ürünlerin 1838 sonrası yaygınlaşmasında bu ticaret antlaşmasının payı göz ardı edilmemelidir. Bu durum Osmanlı'nın Avrupa'dan gelen kültür öğelerine maruz kalma durumunu artırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ithalat ve modernleşme arasında birbirlerini besleyen bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Modernleşme ile birlikte yaşam biçimi farklılaşmış ve Batılı ürünlere ilgi arttıkça ithalat da artmıştır. Avrupa'da üretilen eşyaların Osmanlı topraklarında etkin bir pazar bulması maliyeti olumsuz etkilemiştir.³⁰ Avrupa tarzı üretime geçmeden Avrupa tarzı tüketimi benimsemek makroekonomik dengeler açısından sıkıntılı bir dönemi de beraberinde getirmektedir. Osmanlı elitlerinin tüketimle modernleşmesi sürecin ekonomik zeminini daraltmakta ve maddi açıdan Bab-ı Ali aleyhine işlemesine sebep olmaktadır.³¹ Fakat bu durum piyasada yabancı ürünlerin dolaşmasına engel teşkil etmemiştir. Nitekim tüketim unsurları modern olmanın bir gerekliliği olarak görülmüştür.

Az önce ifade edilmeye çalışıldığı üzere üretim ve ürünlerin talep gördüğü mekânlara ulaştırılması tüketimi etkileyen önemli bir faktörlerden birkaçıdır. Ancak ürünlerin hedef kitleye anlatılması ve çekici hale getirilmesi de tüketim açısından büyük bir öneme sahiptir. XIX. yüzyılda modern reklamcılığın ortaya çıkması bu doğrultuda örnek olarak sunulabilir.³² Reklamın ve reklamcılığın Avrupa usulü tüketimin yaygınlaşmasındaki etkisinden önce bahsedilmesi gereken husus söz konusu reklamların neşredildiği gazetenin Osmanlı tüketim kalıplarının değişimine etkisidir. 19. yüzyılda Osmanlı'da gazete hem bir tüketim unsuru hem de tüketime yön veren bir araçtır. Yenileşme hareketleri neticesinde Batı'da aktif olarak kullanılan gazete Osmanlı İmparatorluğu'nda kendine yer bulmuştur. Bununla beraber gazete Avrupa usulünde yaşamın

²⁹Quataert, D. (2004). Ticaret. H.İnalçık ve D.Quataert (Ed.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi Cilt 2*. İstanbul: Eren Yayıncılık. s. 994.

³⁰ Açıkgöz, a.g.e., s. 366.

³¹ Orçan, a.g.e., s. 34.

³² Orçan, a.g.e., s. 20-21.

yaygınlaşmasında, Batı'daki gelişmelerin takip edilmesinde, oradaki tüketim anlayışının yaygınlaşmasında bir vesile haline gelmiştir.

Osmanlı aydınları yeni yaşam biçimini gazete ve dergilerde halka anlatırken bir taraftan da şehirli ve Avrupalı yaşamlarıyla bunu hayata geçirmişlerdir. Basın-yayında dünyanın çeşitli sahalarındaki yaşam biçimleri, giyim-kuşam, yeme-içme, gelenekler, dünyanın yedi harikası, telgrafın tarihi, kadınların konumu ile ilgili bilgilendirici yazılar kaleme alınmıştır.³³ Bu sebeple Osmanlı yaşamında 19. yüzyılda yer alan basın çalışmaları yeni bir toplum görüntüsü yaratmak adına önem teşkil etmektedir. Erkeği ve kadınıyla Osmanlı halkının düşüncelerini şekillendirmede etkili olan basın ve basın organları hem tüketim maddeleri olmuş hem de Batı tarzı tüketimin toplumda yaygınlaşmasının aracı haline gelmiştir.

Gazete'nin yaygınlaşmasına bağlı olarak reklam faktörünün Osmanlı piyasasına girmesi Osmanlı tüketiminin değişmesinde önemli bir etkidir. Reklamlarla yansıtılan seçenek çokluğu tüketimi başkalaştırmıştır. Gazete, dergi ve broşür Osmanlı Devleti'nin ilk reklam araçlarından. Osmanlı reklam tarihi Tanzimat'la birlikte başlamıştır. İlk reklamlar Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis gibi gazetelerde yer almıştır. Reklamlar zamanla daha estetik boyutlara gelmiştir.³⁴ Tüketiciyi cezbeden, bilgilendirici reklamlar yapılmış, yeni ürünler halka tanıtılmıştır.

“İstanbul, İzmir, Selanik gibi kentlerde yaşam geleneksel yapıdan kopuyor; başkalaşiyor. Batıyla olan yakın ilişki belirli katmanlar lehine de olsa toplumsal refahı artırıyor. Tüketim örüntülü hızlı bir biçimde Batı normlarını izlemeye başlıyor. Ekonomi parasallaşılıyor. Parasallaşma ve ticarileşme geleneksel dengeleri bozuyor. Osmanlı devletinde yeni bir toplumsal katmanın doğuşu izleniyor: “orta katman” ya da “orta sınıf”. Batı terminolojisiyle bir tür Osmanlı burjuvazisi. Reklamın ana hedefi parasal gücü olan, beğenileri incelmış bu yeni sınıf. İthal örüntüleri de bu doğrultuda biçimleniyor. İşte büyük mağazalar böyle bir ortamda şekilleniyor, tüketiciye ulaşıyor.”³⁵

³³ Doğan, İ. (1992). Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (Haz.). *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları s. 178-179.

³⁴ Toprak, Z. (yaz 1995). Tüketim Örüntüleri Ve Osmanlı Mağazaları. *Cogito*, s.25-26.

³⁵ Toprak, a.g.e., s.26.

Zafer Toprak'ın ifade ettiği bu durum Osmanlı Devleti'nin şehirli kesimlerinin yeni bir kültüre ve ona ait metalara talebini ifade etmektedir. Piyasadaki ürünler, bunların reklamlarla tanıtılması, buna yönelik mağazalar açılması değişimi yönlendiren hususlardandır.

XIX. yüzyılda Osmanlı'daki reklamın tüketim boyutuna bir örnek verilecek olursa Ceride-i Havadis'te 1857'de yayımlanan bir reklam şöyledir:

Çarh vasıtasıyla çamaşır yıkamak için mukaddema Avrupa'da icat ve ihdas olunmuş olan aletten bu defa bir zat buraya dahi celp ederek ütüsüz olduğu halde beher düzine altı ve ütülendiği surette on iki kuruşa Taksim'in üst tarafında kâin Feriköy'ünde icra-yı sanat eylemekte bulunmuş ve tarife hacet olmadığı vecihle adeta el ile yıkanan çamaşırın ve bâ-husus tülbent ve sair bu gibi ince şeylerin kumaş ve akıntısı bozulduğu halde işbu çarh vasıtasıyla yıkanarlarda öyle tehlikeler olmadığından istek edenlerin Beyoğlu'nda nam mahallede Asmalı Mescit'te Telgrafhane ittisalinde bulunan dükkâna müracaat eylemeleri ilan kılınmıştır.³⁶

Buradan anlaşıldığı üzere verilen reklamda Avrupa'dan gelen bir yenilik ilan edilirken, makinede çamaşır yıkamanın faydalarından bahsedilmiştir. Okuyucunun ilgisini çekmek ve ürünü çekici hale getirmek hedeflenmiş, fiyat ve satış mekânı bilgisi de sunulmuştur.

Reklamlar ile geniş kitlelerin zevklerini yönlendirmek amaçlanmıştır. Bu nedenle azınlıkların tüketim alışkanlıklarını yönlendirme adına kimi zaman reklamlar Ermenice, Yunanca, Latince ve Japonca verilmiştir.³⁷ Nitekim çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlıların başkenti İstanbul da çok uluslu bir şehirdir. Değişim birden fazla kesimi ilgilendirdiği için toplumdaki farklı gruplara da hitap etmek, onların zevklerini yönlendirmek söz konusudur.

Kısacası erken bir globalleşmeye adım atan dünya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa tarzı tüketim unsurlarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Üretilenler sınırların ötesine eski dönemlere nazaran daha hızlı taşınmış, Osmanlı Devleti de bundan nasibini almıştır. Etkileşimin artması geleneksel tüketim anlayışının değişmesini zorunlu hale getirmiştir. Modernleşme çalışmalarının toplumun

³⁶ Çakır, H. (1997). *Osmanlı Basınında Reklam (1828-1864)*. Ankara: Elit Reklamcılık. s. 88.

³⁷ Frierson, E.B. (2000). Cheap and Easy: The Creation of Consumer Culture in Late Ottoman Society. D. Quataert (Ed.). *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire 1550-1922*. USA: State University of New York Press. s. 256.

tüketim gücüne sahip kesiminin algısında yarattığı değişim ise buna istekli bir topluluğu doğurmuştur. Bu sebeple tüketim tarzında yaşanan farklılaşma hem kaçınılmaz bir sonuç hem de hayali kurulan medeniyete yönelik bir taleptir.

Değişme milletlerin hayatında her zaman gözlenen bir olgudur. Şartlar değişir, ihtiyaçlar değişir, amaçlar değişir; onlara ayak uydurmak için ister istemez, hayatın akışı içinde yapılan işler ve takınılan tavırlar da değişir. Bu anlamda hayat değişmeyle yürür. Toplum hiçbir uyumsuzluk çekmeden doğal bir eğilimle, çoğu zaman farkına bile varmadan değişir.³⁸

Kültür değişimleri ve modernleşme sürecinde bu etkeni de unutmamak gereklidir. Her medeniyet için değişim kaçınılmaz bir sonuçtur. Farklılaşan durumlar, örnek alınan kültürler ve bunlara ait faktörler değişse de “değişim” kendi başına olağan bir süreçtir. Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan modernleşme çalışmaları bir istek doğrultusunda yol almıştır. Fakat Osmanlı için değişimi zorunlu kılan pek çok etmen mevcuttur. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde modernleşmenin bir uzantısı olan tüketim kalıplarının değişimi hem bir istek hem de zorunluluktur.

1.2. TÜKETİMİN ÖNCÜLERİ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde yaşanan yenileşme hareketleri geleneksel Osmanlı tipinde değişiklik meydana getirmiştir. Peki, dünya görüşü, istekleri ve zevkleri farklılaşan bu yeni figürlerin öncüleri kimlerdir? Burada ilk olarak değinilmesi gereken kesim saray ehli ve yönetici kadrodur. XIX. yüzyılda modernleşme projesi bağlamında Osmanlı sarayı Avrupalı imajına bürünmüş, ardından Osmanlı şehirli-zengin kesimleri bunu temsil etmekte gecikmemiştir. Bu iki taraf, halk için harekete geçirici birer örnek olmuş, maddi imkânları olanlar tarafından kopya edilmişler; maddi yetersizlikte olanların ise zihinlerinin şekillenmesini sağlamışlardır. Çok çeşitli kültürel ve ekonomik düzeyi bir arada barındıran devletteki alım gücü kısıtlı fakir-fukara kesim için Avrupa kültürünü ve tüketim kalıplarını benimsemek mümkün olmasa da Batı medeniyetine yönelik algı değişimi söz konusudur. Maddi imkânları olmayanlar arasında tepkisel yaklaşanların varlığı, aynı grup arasında Avrupa kültürüne yönelik sempati

³⁸ Özakpınar, Y. (2003). *Kültür Değişimleri ve Batılılaşma Meselesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları. s. 11.

oluşumuna engel teşkil etmemiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde tüketimin öncüsü ilk aşamada saray ve Osmanlı şehirlerinin zengin kesimleri olmuştur.

Sarayın ve bürokratların yönlendirici güç olması Osmanlı İmparatorluğu'nda tüketim kültüründeki değişime siyasal bir yön vermektedir. Avrupa'da tüketimi piyasa ve toplumun kendisi yönlendirirken, Osmanlı Devleti'nde yönetici kesim tüketimin değişmesinde etkili olmuştur. Tüketim kültürünün farklılaşması Saray, ordu, bürokrasi, zengin sınıf, Batılı eğitim almış kesimden orta ve alt tabakaya doğru gerçekleşmiştir.³⁹ Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Fermanı'nın ilanından Meşrutiyet'in kaldırılmasına kadar klasik görünümlü padişah tarafından değil, Fransız kültürünü benimsemiş sadrazamlarca yönetilmiştir.⁴⁰ Avrupa yönünde yeniliklerin Osmanlı sahasında yayılmasında devlet adamlarının etkisi büyüktür. Tanzimat döneminde Osmanlı sarayındaki sultanlar ve padişahların kızları XIX. yüzyılda Avrupa modasının tesiri altına girmişlerdir. Temelde Paris modasını esas alan bu tüketim alışkanlığı Galata ve Beyoğlu'nda bulunan gayrimüslim tüccarlar tarafından körüklenmiştir. Avrupa'dan getirdikleri ürünleri saraylı kadınlar başta olmak üzere dönemin elit kadrosunun hizmetine sunan bu tüccarlar özel siparişler de kabul etmiştir.⁴¹

Osmanlı sarayının Avrupa'daki sosyal ve kültürel gelişmelere ilgisini göstermek açısından Sultan Abdülmecid'in kızı olan Refia Sultan önemli bir örnektir. Kendisi dönemin modasını Avrupa usulü tüketim tarzını yakından takip eden isimlerden biridir. Pek çok kanal vasıtası ile Paris ile etkileşim halinde olmuştur. Fransız hocası Matmazel Maria Tirard aracılığı ile Fransa'dan çeşitli kıyafet ve eşya siparişi vermiştir. Saray ile Avrupa arasında eşya akışına aracılık eden bu gibi kadınlar, Batı kültürünün, modasının ve tüketim anlayışının Osmanlı hanesinde yayılmasında etkili olmuştur.⁴² Refia Sultan'ın alışveriş yaptığı mağazalar, İstanbul'un pek çok lüks semtinde açılan ve Paris modasının sembolik temsilcileri olan dükkânlardır. Elbisesi için kullanılacak kumaşları A. la

³⁹ Orçan, a.g.e., s. 36.

⁴⁰ Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (E.Kılıç, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s. 268-271.

⁴¹ Akyıldız, A. (1998). *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s. 4.

⁴² Akyıldız, a.g.e., s. 51.

Ville de Paris isimli mağazadan alarak; Ortaköy, Beyoğlu ve Galata'da bulunan Terzi Rosenthal ve Varvariçe gibi Avrupa modasını takip eden kişilere diktirmiştir. Yine Paris ve Londra'dan gelen ürünlerin sergilendiği Albert Kun mağazasında eşi Edhem Paşa için gömlek, mendil ve robdöşambr alarak sarayın erkek modasını da canlı tutmuştur.⁴³

Osmanlı toplum hayatı, gerek Tanzimat öncesinde ve gerekse Tanzimat sonrasında gerçekleştirilen bir dizi ıslahatla önemli bir dönüşüm geçirmişti... Güçlünün zayıf olan tarafından taklit edilmesi kuralı burada da işlemiş ve Batı kültürü Osmanlı eliti tarafından taklit edilmeye başlanmıştı. Özellikle Sultan Abdülmecid Dönemi'nden itibaren bu süreç iyice hızlanmış ve iktisadi, hukuki ve idari yapıdan, eğitim, giyim ve müziğe kadar her alanda etkili olmuştu... Bu maddi ve zihni dönüşümün doğal bir neticesi olarak Avrupa zevki ve bu zevkin ürünü olan mallar da Osmanlı piyasalarına ve havas hayatına girmişti. Fransızca ve müzik öğreten hocaların, aynı zamanda sultan ve saray kadınlarını nasıl tüketime teşvik ettiği Refia Sultan'ın Maria Tirard örneğinde çok açık görülmüştü. Bu mürebbiyeler Batılı giyim ve davranış tarzlarını İstanbul sosyetesine sokan moda elçileri gibiydiler.⁴⁴

Görüldüğü gibi Osmanlı hanedanı Avrupalı gibi konuşmaya, Batılı gibi giyinmeye, Batılı gibi davranmaya özetle Avrupa kültürünü benimsemeye başlamıştır. Padişahın haremi de bunda öncü rol oynamıştır. Özellikle onların ilişki kurdukları Avrupa kültürünü temsil eden yabancılar, gayrimüslimler, azınlıklar bu kültürün birer taşıyıcısı konumundadır.

Yeni tüketim ürünlerinin yaygınlaşmasında azınlıkların rolü yadsınmamalıdır. Osmanlı ticaretine hâkim olan azınlıklar Batı ile etkileşim halinde olup onun kültürünü yayma ve yaşatma konusunda isteklidirler. Avrupa ürünlerine Müslüman tüccara göre daha çabuk uyum sağlamışlardır.⁴⁵ Aynı zamanda yabancı ürünlerin Osmanlı piyasasında artması bu grupların ekonomik refahının artışı ile neticelenmiştir.

XIX. yüzyılda Osmanlı limanlarına gelen ucuz sanayi malları Galata bankerleri ve zengin tüccarların durumlarını daha da iyileştirmiş; getirilen mallar için tüketici kredisi vererek tüketimi özendirmişlerdir. Rum bankerler faiz karşılığı verdikleri kredilerle gitgide zenginleşirken, Ermeni ve Yahudi finansörler

⁴³ Akyıldız, a.g.e., s. 55-57.

⁴⁴ Akyıldız, a.g.e., s. 60.

⁴⁵ Orçan, a.g.e., s. 86.

Osmanlı sarayı ve üst düzey yöneticilerin tüketim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyet göstermişlerdir.⁴⁶ Buradan yola çıkarak Osmanlı Devleti'nde Avrupa tarzı yaşamın şekillenmesinde azınlıkların etkisinin ehemmiyetli olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıklarla beraber toplumsal değişmeyi etkileyen diğer bir faktör de elçilerdir.⁴⁷ III. Selim döneminde Fransa'da ilk Osmanlı daimi elçiliği açılmıştır. Çeşitli dönemlerde Avrupa'daki gelişmelerin takip edilmesi için elçiler gönderilmiş ve raporlar hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra Avrupalılar haber ve bilgi içerikli gazetelerini Osmanlı Devleti'ne çeşitli kanallarla göndermişlerdir.⁴⁸ Avrupa usulünde yaşamın ülkeye aktarılmasında bu hayati bizzat mekânında görmüş elçilerin etkisi önem taşımaktadır.

Bununla beraber Avrupa tarzı tüketim alışkanlıklarının Osmanlı sahasında yaygınlaşmasında eğitim faktörü ve bununla yetişen yeni neslin etkisi ele alınmalıdır. II. Mahmut'tan bu yana Avrupa'ya eğitim için giden öğrenciler döndükleri zaman Avrupa uygarlığının unsurlarının Osmanlı'da yayılmasını etkilemişlerdir. Bu kişiler Avrupa'da gördükleri ve beğendikleri Batı kültürünün veya ona ait öğelerin Osmanlı sahasında yerleşmesi için fikrîsel mücadele vermişlerdir. Azınlıklar arasında maddi durumu iyi olan aileler çocuklarını Avrupa üniversitelerine göndermişlerdir. Bu durum bir yandan dil öğrenmelerini sağlarken diğer yandan Batılı unsurların Osmanlı topraklarında yayılmasında etkili olmuştur.⁴⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki misyoner okulları ve yenileşme kapsamında açılan kara ve deniz subayları yetiştiren okullardaki öğrenciler, okudukları eserler, Batı ile temasları, Fransızca gibi en az bir Batı dilini öğrenmeleri ve Avrupa'dan gelen uzman ve hocalara değer vermeleri

⁴⁶ Açıkgöz, a.g.e., s. 332.

⁴⁷ Kırkpınar, L. (2001). *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 24

⁴⁸ Shaw, S.J. (2008). *III. Selim Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789 - 1807)*(H.Güldü, Çev.). İstanbul: Kapı Yayınları. s.250-261.

⁴⁹ Lewis, a.g.e., s.88.

dönüşümün başka bir boyutunu teşkil etmektedir.⁵⁰ Tüm bunlar neticesinde eğitilmiş ve Avrupa'ya yönelik bilgisi artan nesil, kültür aktarımında rol oynamıştır.

Saray ehli, devlet adamları, şehirli zenginler, aydınlar, azınlıklar ve elçilerin yanı sıra yabancıların ve göçmenlerin Osmanlı sahasına doğru akışı yeni biçimlenen tüketim alışkanlıklarını etkilemiştir. Ayrıca şunu ifade etmek gerekir ki Osmanlı tüketim kültüründeki köklü değişimlerde XIX. yüzyılda yaşanan Kırım Savaşı'nın tesiri büyük bir öneme sahiptir. Yabancı askerlerin Karadeniz'e gitmeden önce İstanbul'da konaklaması ve Batı kaidelerini sergilemesi bu değişimin sebeplerinden biridir.⁵¹ Kırım Savaşı ile Osmanlı topraklarına gelen İngiliz ve Fransız subaylar ile birlikte 1849 yılındaki Macar göçleri Osmanlı Devleti'nde sosyal yapının değişmesinde etkili olmuştur. Göçmenler liberalizm ve milliyetçiliği içine alan sosyal ve politik bir ideolojiye sahiptir. Osmanlı topraklarına göç eden Macar seçkinleri doktor, mühendis gibi mesleklere sahip olup üst düzey yaşantısıyla Osmanlı bürokratlarını ve orta sınıf halkını etkilemişlerdir. Bu sebeple modernleşme ve gündelik hayatın değişiminde etkin bir yere sahip olmuşlardır.⁵² Macar göçmenleri arasında Osmanlı Devleti'ne geldikten sonra Müslüman olanlar Osmanlı elitleri arasında yer alarak günlük yaşama şekil veren İslami kaidelerde daha özgür hareket etmişlerdir. Tanzimat Fermanı'ndan 10 yıl sonra Osmanlı topraklarına gelen bu insanlar Tanzimat devrinin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş, Avrupalı yaşama sahip kadro içerisinde yerini almış ve Osmanlı tebaasına rol-model teşkil ederek orta sınıfın oluşumunda etkili olmuşlardır.⁵³ Bunun yanı sıra Mısır'dan gelen ve İstanbul'a yerleşen zengin bir tabaka oturduğu yalılar, köşkler ve bunları Avrupa usulünce döşemeleri ile Osmanlı halkının ilgisini çekmişlerdir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre İstanbul'da israfın kapısını bunlar açmıştır.⁵⁴ Cevdet Paşa bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

⁵⁰ Lewis, a.g.e., s.84.

⁵¹ Toprak, a.g.e., s.25.

⁵² Karpat, K.H. (2002). Kossuth in Turkey: The Impact of Hungarian Refugees in the Ottoman Empire 1849-1851. *Studies on Ottoman Social and Political History Selected Articles and Essays*. Leiden; Boston; Köln: Brill, s. 170-171.

⁵³ Karpat,(2002), a.g.e., s. 182-183.

⁵⁴ Açıkgöz, a.g.e., s. 355.

Fakat İstanbul içinde ahzû ita çoğaldı. Esnaf güruhu zengin oldu. Bir aralık Mehmed Ali Paşa hanedanından pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar Mısır'dan savuşup İstanbul'a döküldüler ve külliyyetli akçeler getirip bol-bol hare ederek İstanbul süfehasına su'-i emsal gösterdiler. Sefahat vadisinde yeni çığırlar açtılar. Hele Mısırlı hanımlar alafranga melbusat ve sair tecemmülâta rağbet edip İstanbul hanımları ve al'el-husus saraylılar dahi anlara taklid eder oldular ve Mısırlıların ekseri gaali bahalar ile hane ve sahil-hane ve akarat-ı saire aldılar. Bu cihetle Dersaadet'te emlakın kıymeti fevkalade terakki buldu ve İstanbul'da bir servet-i kazibe peyda oldu. Halbuki emr-i ticaretce idhalat ve ihracatın muvazenesi bozuldu. Al'ed- devam Avrupa'ya nukud-ı külliyye gider oldu. Lakin me'murin ay başında maaşlarını alıp hoş geçinir ve esnaf ve tüccar dahi kesret-i ahz-ü ita ile mebalig-i külliye kazanır olduğundan işin sonunu düşünmezler idi.⁵⁵

Cevdet Paşa her ne kadar ekonomik açıdan getirdiği olumsuzluklardan yakınsa da Osmanlı gündelik yaşamının farklılaşmasında göç ile gelen grupların etkisi oldukça ehemmiyet taşımaktadır.

Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme faaliyetlerine toplumun farklı kesimleri öncülük etmiştir. Padişah'tan sadrazama, şehirli zenginlerden aydınlara, azınlıklardan yabancılara, öğrencilerden elçilere kadar Avrupa kültürünün taşıyıcısı konumunda olan pek çok kesim mevcuttur. Zira Batı medeniyetinin Osmanlı topraklarına yansması bu sayede mümkün olmuştur. Temsilcilerini halkın siyasi ve ekonomik bakımdan etkin ve güçlü kısmından alması ise bu durumu kolaylaştırmıştır.

1.3. YENİLEŞME VE YENİ TÜKETİM MEKÂNLARI

Osmanlı Devleti'nde Avrupa tarzı tüketimin yaygınlaşması sonucunda Batı ürünlerinin temin edilebileceği mekânların yanı sıra yeni tüketim alışkanlığı doğrultusunda bir yaşamın sürüldüğü ortamlar da oluşmuştur.

Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'daki Galata ve Beyoğlu, Batı tüketim normlarını yansıtan yerler haline gelmiştir. Yüz bini aşkın ecnebi, mesleğini burada ifa etmiş, yeni tüketim örüntülerini gayrimüslimler ve Levantenler çabuk benimsemiştir. Daha çok Müslüman nüfusu barındıran sur içi İstanbul'u ise,

⁵⁵ Cevdet Paşa, A. (1953). *Tezâkir 1-12* (C.Baysun, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 44.

Mısır Çarşısı'nın tüketim tarzını yansıtmıştır. Görüldüğü üzere Tanzimat'tan sonra İstanbul'da iki farklı tüketim alanı oluşmuştur.⁵⁶ XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Pera ve Galata'daki yaşam ve onun beraberinde getirdiği yeni hayat biçimi toplumdaki hükmünü artırmıştır.

Avrupalıların ya da Avrupalılaştırmış Hıristiyanların yaşadığı Pera bir Frenk Mahallesi olarak ünlenmiştir. Pera, salonlarında Fransızca konuşulan, gazeteleri Fransızca basılan ve tabelaları da Fransızca olan bir yerdir.⁵⁷ Osmanlı topraklarında küçük bir Avrupa yaşantısı örneği oluşturan Pera ve onun kültürü zamanla yaygınlaşmış, Avrupa medeniyetine özlem duyanların mekânı haline gelmiştir.

1880'li yıllarda İstanbul'a gelerek sarayda ve askeri okullarda Fransızca dersi veren Bareilles, Pera'yı "*Doğu'nun en Batılı ortamı*" olarak tanımlamaktadır. "*Kahve ve bakkallar Rum, moda ve tabelalar Fransız, paltolar İngiliz, birahaneler Alman, serenatlar İtalyan, kırmızı fesler, bekçiler, hamamlar ve kavaslar ise Türk renklerini taşıyordu*" ifadelerini kullanan öğretmen Bareilles Avrupa'nın ağır bastığı çok kültürlü yapıyı not etmiştir.⁵⁸ Pera ve Galata özelinde İstanbul'un elit semtlerinde Avrupa kültürünün yansıması olan pek çok yeni mekân açılmıştır. Batı tarzı büyük mağazalar, tiyatro ve sinemalar, meyhaneler, barlar, balozlar, gazinolar ve pastaneler bunlardan bazılarıdır.

Modernleşme hareketleri neticesinde yaygınlaşan Avrupa ürünlerinin satıldığı Avrupa menşeli büyük mağazalar İstanbul'da XIX. yüzyılda açılmaya başlamıştır. Bon Marché bunların ilklerindedir ve önemli bir tüketim mekânıdır. Söz konusu mağaza zaman içerisinde çok büyük bir üne sahip olmuştur ve Avrupa ürünlerinin satıldığı mağazalar genel olarak "bonmarşe" olarak adlandırılmıştır. George Baker'in kendi adıyla açtığı Baker mağazası da Batılı tüketim tarzını yansıtan mobilya takımları, yataklar, çarşafklar satmaktadır. Bon Marché ve Louvre mağazaları Fransa'dakilerin birer şubesi şeklinde olup İstanbul, Şam daha sonra Mersin, Tarsus, Adana, Samsun, İzmir gibi Avrupa

⁵⁶ Toprak, a.g.e., s.26.

⁵⁷ Bareilles, B. (2003). *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri*(A.Berktaş, Çev.). İstanbul: Güncel Yayıncılık. s. 33.

⁵⁸ Bareilles, a.g.e., s. 37.

lkelerinden gelen tüccarların uğrak yeri olan liman Őehirlerinde açılmıştır. Bu gibi mağazaların vitrinlerinde halkın ilgisini çekecek ürünler sergilenmiştir. Alışveriş yapmasa da vitrin bakmak için sokağa çıkan insan tipi Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Au Lion, Au Camelia, Bazar Allemand, Carlmann Et Blumberg, Orosdi Back, Au Paon gibi mağazalar ya da bonmarŐeler İstanbul'un orta sınıfının alıŐveriŐini yaptığı yeni mekânlar olmuştur. Bu mağazalar Paris, Viyana, Berlin gibi Avrupa'da açılmış mağazaların İstanbul'da yer alan Őubeleridir. Louvre, ipek, kaŐmir, kadife, dantel, tl, eldiven, cüzdan, broŐ, bilezik gibi ürünler satmıştır. Bazar Allemand Şezlong, Bavyera birası gibi ürünlere raflarında yer vermiştir.⁶⁰ İstanbul'un orta sınıfı Avrupa tarzı giyim kuşamını Mir et Cottereau'dan temin etmiş, mobilyalarını Jean Psalty'den saęlamıŐ, piyano gibi müzik aletlerini A. Commendinger, F. Adam gibi mağazalardan ŐemiŐ, Singer dikiş makinelerini G. Neidlinger'den mağazalarından ve fotoğraf malzemelerini Sigmon Veimberg'den satın almıştır. Tüm bunlar neticesinde XIX. yüzyılda Osmanlı dış ticareti 8-10 kat artmış ve Batı ekonomisiyle bütünleŐmiŐtir.⁶¹ çoğu sanayi ürünleri olan Avrupa tarzı eşyalar ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki küçük el tezgâhlarından çıkan ürünler arasındaki alım-satım dengesi eŐitlenemedięi için Osmanlı dış ticareti gitgide açık vermeye başlamıştır. Olumsuz getirilerine rağmen kimi zaman da bu sebepten ötürü yeni mekânlar ve buralarda vaktini geçiren tipler dönem edebiyatçılarının eserlerinde de ele alınmıştır.

Osmanlı toplumsal yaşamını yansıtan romanlarda Batılı tüketim alışkanlıkları ve hayat tarzı detaylandırılmıŐtır. Meşhur terziler ve mağazalar olan Lion, Stein, Oroz Dibak'tan giyinen alafranga tipler tuvaletler, parfümler ve çeşitli kozmetik ürünler kullanmışlardır.⁶² rneğin, Ahmet Mithat Efendi'nin Felatun Bey'i bütün servetini İstanbul'un elit semtlerinde harcamıŐtır. 1870'leri ele alan Araba Sevdası'nın Bihruz'u ise Avrupa yakasındaki en pahalı terzileri kullanmaktadır.⁶³

⁵⁹ Orçan, a.g.e., s. 100-102.

⁶⁰ Toprak, a.g.e., s.27.

⁶¹ Toprak, a.g.e., s.27.

⁶² Orçan, a.g.e., s. 97.

⁶³ Mardin, Ő. (1991). Tanzimat'tan Sonra AŞırı Batılılaşma. *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 37-39

“Züppe Tipi” olarak bilinen ve Avrupa yaşantısına imrenen karakterler için Pera, Beyoğlu ve buradaki mekânlar tüm servetlerini harcadıkları vazgeçilmez bir yerdir.

Bunlara ek olarak Avrupa kültürünün ve günlük yaşamının sembolü haline gelen birçok mekân eğlence anlayışının değişimi neticesinde şekillenmiştir. XIX. yüzyılda Beyoğlu’nda dans, bir eğlence unsuru olarak gündelik hayata girmiştir. Tiyatro salonlarında balolar düzenlenmiştir. Örneğin; o dönemde çok ünlü olan Sallo Balosu Tepebaşı Belediye Tiyatrosu’nda sahnelenmiştir. Meşhur Pera Palas Oteli XIX. yüzyılın sonundan itibaren en ünlü balolara ev sahipliği yapmıştır.⁶⁴ Bu tür gösterilere ve davetlere katılanlar elbette zengin bir yaşam süren İstanbullulardır.⁶⁵

Tiyatro ve sinema da kültürel tüketimi şekillendirmiştir. Osmanlı halkının asırlarca eğlence yaşamında yer alan Karagöz ve Hacivat, meddahlar, orta oyunlarının yanı sıra tiyatrolar modernleşen bireyin boş zamanlarını doldurmuştur. Eski İstanbul yaşantısını anlattığı eserinde Duhanî, dram ve komedi bölümleri olan şehir tiyatrolarından bahsederek, toplumun ilgisini cezbeden konserlerden söz etmiştir.⁶⁶ Bunun için bir takım afişler hazırlanarak halka duyurular yapılmıştır. (Ek 1)

Eğlence kültürünün modernleşmesi hem tüketimi etkilemiş hem de yeni tüketimden etkilenmiştir. Kimi zaman Osmanlı İmparatorluğu’nda uzun dönemlerden beri var olan mekânları dönüştürmüş kimi zaman da yeni mekânların açılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda XIX. yüzyıldan asırlar önce Osmanlı İmparatorluğu’nda mevcut olan meyhaneler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bugün anlaşılan manasıyla Osmanlı toplumunda yerini almıştır.⁶⁷ Galata ve Pera’da yer alan meyhaneler de Avrupa tarzı eğlence mekânlarına dönüşmüştür. XIX. yüzyıl sonlarında İstanbul’da ortaya çıkan ‘balozlar’ meyhaneye benzemekle beraber ondan farklı olarak kadınların da

⁶⁴ Duhanî, S.N. (1982). *Eski İnsanlar Eski Evler 19.Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası* (A.Parman, Çev.). Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, s. 18.

⁶⁵ Duhanî, a.g.e., s. 67-68.

⁶⁶ Duhanî, a.g.e., s. 21.

⁶⁷Kabagöz, M.C. (2016). *Eğlenirken Modernleşmek: Meyhaneden Baloz İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul*. Ankara: Heretik Yayınları. s.18.

içerisinde yer aldığı bir eğlence mekânı olmuştur. Osmanlı üst sınıfı Avrupa tarzı bir eğlence türü olan balolarda eğlenirken, alt sınıf ve fukara taifesi balozlarda boy göstermiştir.⁶⁸ Gazinolar, meyhanenin alafranga bir biçim almış şeklidir. Kadın ve erkeğin bir araya geldiği gazinolarda geleneksel unsurların fazlaca yer aldığı meyhanelerden farklı olarak sofra ve iskemle yerine masa ve sandalye kullanılmıştır. Bu sebeple görünüş bakımından Avrupai bir havadadır. Birahaneler, İstanbul yaşamına Tanzimat sonrası girmiştir. XIX. yüzyıl sonlarına doğru sayıları oldukça artmış; Avrupai yaşama özenen gençlerin uğrak bir yeri haline gelmiştir.⁶⁹ Birahaneler Batı'nın içkisi olan biranın yeni tüketim mekânıdır.

Paris tarzında pastaneler de XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır.⁷⁰ Osmanlı kültürü içerisinde yüzyıllardan beri var olan kahvehanelerin Avrupai bir görünümünü andıran kafe ve pastaneler yeni tüketim mekânları arasında yerini almıştır. Alafranga yaşamı benimsemiş insanlar için kahvehane kültürü eski ve zevksiz bir gelenek olarak kalmış, kafeler yükselişe geçmiştir. Bu durumu özetlemesi açısından Ahmet Mithat'ın kahramanı Sururî'nin Beyoğlu'ndaki Café Couronne'de kahvesini içerken düşündükleri önemlidir:

Efendim, hayat diye buna derler. Mesela yemekten sonra bir kahve içeceksiniz. Şimdi gidip de tütün dumanından ocak bacası halini bulmuş kahve ocağı yanında yanan bir kör kandil ile tavana asılmış bulunan pis mumdar bir lambanın tenvirinden aciz bulunmuş olduğu o bizim eski kahvehanelerde enfiyeli herifin elinden kahve alarak ve afyon tiryakilerinin öksürüklerini dinleyerek içmekte ne zevk olabilir? Bak işte bu da bir kahvehane! Şu tarafta on tane peripeyker Alman kızları çalgı çalıyorlar. Birkaç tane afet-i cihan Fransız işvebazları şarkı çağırıyorlar... Bir kahve istedin mi, şekeri başka, kahvesi başka, fincanı tabağı temiz, güzel bir tepsiye yerleştirilmiş, bir şişe suyu, bir su kadehi beraber, hâsılı her cihet-i iştihayı tahrik edecek surette gelir.⁷¹

Kafelerin yanı sıra XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde açılan Avrupai eğlence mekânlarından biri de kafeşantanlardır. Müzikli, danslı ve içkili alafranga türü bir

⁶⁸ Kabagöz, a.g.e., s.51.

⁶⁹ Kabagöz, a.g.e., s.73-79.

⁷⁰ Orçan, a.g.e., s. 104-105.

⁷¹ Mardin, a.g.e., 42-43.

eğlence yeri olan kafeşantanların en ünlüleri Beyoğlu'ndaki Kristal Palas, Büyük Alkazar, Trocadores'tir.⁷²

Yeni mekânların ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlı eğlence kültüründe yaşanan değişmeyi Balıkhane Nazırı Ali Bey şöyle ifade etmektedir:

Batı mimarisi örnek alınarak yalılar, köşkler, konaklar yapıldı ve bu binaların içi de Batı sitiline uygun döşendi. Alafranga sofralar, sazlı sözlü pek parlak ziyafetlere heves geldi. Vaktiyle helva sohbetlerine karşı Galata ve Beyoğlu'nda alafranga eğlenceler tertip edilmeye başlandı.⁷³

Tanzimat'la beraber yaşanan kültürel değişimle beraber Osmanlı şehir görünümünü de değişime uğramıştır. Eğitimini Batı'da tamamlamış aydınlar, yeni açılan Avrupa tarzı okullardan mezun olan yöneticiler, yaşam alanı ve faaliyetleri serbestleşen gayrimüslimler İstanbul'un yapısını farklılaştırmışlardır. Kentteki sosyal faaliyetlerin değişmesi kapsamında şehrin görünümü de Batılı bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Cafeler, tiyatrolar, oteller, pastaneler, gazino, bar, yazlık vs. kentin mimarisindeki yeniliklerdendir. XIX. Yüzyıl İstanbul elitinin zamanının çoğunu geçirdiği sosyal mekânlardan bazıları; Pera Palas Oteli ve Lokantası, Tokatlıyan Oteli ve Lokantası, Summer Palas Oteli, Splendid Cafe ve Resrotant, Tepebaşı Bahçesi, Concordia Gazinosu, Maksim, Sportin, Lebon Pastanesi'dir. Bu bağlamda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da ifade ettiği üzere Beyoğlu Avrupa usulü yaşamın, alafranga kültürün simgesi olmuştur. Beşir Ayvazoğlu'na göre, yeni görünümüne kavuşan Beyoğlu, mağazaları, kendine has yaşam tarzı, tiyatroları, yabancı nüfusu, elçilikleri ve eğlence mekânları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılan penceresi haline gelmiştir.⁷⁴ Yeni yaşam tarzı, yeni mekânlar bunlara uyum sağlayabilecek yeni bir Osmanlı tipi meydana getirmiştir. Avrupai tarzda giyime özen gösteren, Batı'nın mutfak kültürüne hâkim ve cümlelerini Fransızca kelimelerle süsleyen bu tip yeni ortamın müdavimi olmuştur. Nitekim geleneksek giyimli, geleneksel düşünceli Osmanlı'nın kendi kültüründen oldukça farklı bu yeni hayatı benimsemesi zordur.

⁷² Kabagöz, a.g.e., s.66.

⁷³ Orçan, a.g.e., s. 111.

⁷⁴ Özdemir, N. (2007). Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi. *Millî Folklor*, 19(73), s. 18.

Yeni tüketim alanları Osmanlı kadınına da etkilemiştir. Evlerine gelen tüccarlar ve Parisli terzilerden alışveriş yapan Osmanlı kadınları XX. yüzyıla gelindiğinde artık çarşı, pazar ve terzi dükkânlarına kendileri gitmişlerdir.⁷⁵ XIX. yüzyıldan itibaren toplumdaki görünürlüğü artan kadınlar Avrupa tarzı yaşamı simgeleyen ortamlarda yerini almaya başlamıştır. Tanzimat döneminde başta İstanbul'da olmak üzere pek çok yerde mesireler önem kazanmıştır. Kadınların mesire yerlerindeki kıyafetleri devlet tarafından denetlenmiş, 'İslam'a uygun olmayan açık yaşmakların kullanılması' çeşitli hükümlerle yasaklanmıştır. Tanzimat sürecinde mesire eğlenceleri belirli kurallara bağlanmıştır. Özellikle kadınlar için mesire günleri, mesireden ayrılış saatleri belirlenmiştir. Mesire yerlerinde kadın ve erkekler için ayrı yerler oluşturulmuştur. Örneğin, Kâğıthane mesiresinde pazar günü Müslüman kadınların yer alması yasaklanmış, akşam saatlerinde mesire yerlerinde kadınların kalmaması tembihnamelerle belirtilmiştir.⁷⁶ Mesire yerleri benimsenen yeni yaşam tarzının halka sunulduğu, Avrupalılaşılarak yenilenen Osmanlı kimliğinin seyir alanı olarak görülmelidir. Kadınlar toplumdaki görünürlüklerini artırmak için kimi zaman hükümlere karşı çıkararak kadınlı erkekli eğlencelere katılmış, kayıklara erkeklerle binmiş ve peçesini tül kullanacak şekilde inceltmiştir. Bu sebeple mesire yerlerinin ön plana çıkan kamusal alanlar arasında olduğu düşünüldüğünde, bunların yeni yaşam biçiminin ve tüketim kalıplarının sergilendiği alanlar olarak taşıdığı önem daha rahat bir biçimde anlaşılabilir. (Ek 2 ve Ek 3)

⁷⁵ Ellison, G. (2009). *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*(N.Akın, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 34.

⁷⁶ Cevdet Paşa, A. (1960). *Tezâkir 13-20* (C.Baysun, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 88-89.

2. BÖLÜM: TÜKETİMİN AVRUPAİLEŞMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda gerçekleşen değişim sonucunda tüketim kalıplarının farklılaşması, gündelik yaşamda farklılıklar yaratmıştır. Kılık-kıyafet farklı bir hal almış, evler Avrupalı bir görünüme bürünmüş, sıradan yaşam içerisinde kullanılan alet ve eşyalar çeşitlenmiştir. Bunlara ek olarak gıda sektöründeki ithal ürünler damak tadını etkilemiştir. Bu bölümde Osmanlı toplumunda yaşanan söz konusu değişim örnekler üzerinden anlatılacak, gündelik hayatın modernleşmesi incelenecektir.

2.1. GARDIROPLARIN DÖNÜŞÜMÜ

Giyim-kuşam kültür değişimini simgeleyen en önemli alanlardan biridir. Fred Davis bu konuda şunları ifade etmektedir: *“Kıyafetin taşıdığı anlamların kültürel olduğunu söylemekten başka yapacak şey yoktur; tıpkı etrafında ortak anlayışlar bulunduğunu varsayabileceğimiz her şeyin (yediğimiz yiyeceğin, dinlediğimiz müziğin, mobilyalarımızın, sağlık konusundaki inanışlarımızın, özetle simgesel evrenimizin toplamının) kültürel olması gibi.”*⁷⁷ Giyim-kuşam kültürel unsurları yansıtan bir sahadır. Avrupa tarzı kılığın Osmanlı ülkesinde yaygınlaşması tüketim şekline yeni bir biçim vermiş, Osmanlıların Avrupa medeniyetine yaklaşması giyim-kuşamda dönüşümler meydana getirmiştir.

Bir toplumun giysisinde yaşanan değişim ile kültürel değişimi arasında paralellik söz konusudur. Kıyafet beraberinde kültür değişimini de getirmektedir. Nitekim bir milletin giysisini kabul etmek, o milletin kültürünü kabul etmenin önemli bir göstergesidir. Osmanlı son döneminde resmi ve gayri resmi olarak geleneksel kıyafetin değişimi kültür farklılaşmasının önemli bir ölçütüdür.⁷⁸ Kıyafet insanların zihniyetlerini şekillendiren bir etkiye sahiptir. İnsan nasıl giyinirse zamanla ona uygun davranmaya başlamaktadır. Nitekim resmi kıyafet giymiş birinin tavırlarının resmileşmesi, spor elbise giymiş kişinin rahat davranışlar

⁷⁷ Davis, F. (1997). *Moda, Kültür ve Kimlik* (Ö.Arıkan Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.24.

⁷⁸ Çıkla, S. (2004). *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 153.

sergilemesi bundandır. Buna paralel olarak topluma hâkim olan zihniyetin dönüşmesi de giyim-kuşamın değişmesine neden olmuştur. Bu iki durum arasında da simbiyotik bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Kıyafetin değişmesi Osmanlı İmparatorluğu için modernleşmenin hem koşulunu hem sonucunu ifade etmektedir.

Yenileşme faaliyetlerini ilk aşamada kendi eliyle yapmaya çalışan devlet, tüketim alışkanlıklarını değiştirerek zihinleri modernleştirmeyi hedeflemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde erkek kıyafetleri devlet müdahalesine maruz kalsa da kadın kıyafetleri ilk başta büyük dönüşümler göstermemiş, fakat zaman içinde farklı bir görünüme kavuşmuştur.⁷⁹ Devletin bu müdahalesine yönelik tenkitte bulunan Aktaş'a göre "Tanzimatçı kafa" Batılı gibi yaşayıp Batılı gibi giyinerek modern çizgiye kendi usulü ile gelmektedir. Ona göre; kıyafetler, yönetim ve elit kadro tarafından yapılan yönlendirmeler sonucu değişime uğramış, bu durum "Gardırop Batıcılığını" doğurmuştur.⁸⁰ Bu noktada eleştirilen durum Avrupalı hayat tarzı ve düşünce yapısının şeklen ictibasıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nde kılık-kıyafetin farklılaşması Tanzimat'tan önce özellikle II. Mahmut zamanından itibaren gözlemlenebilir bir hale gelmiştir.

II. Mahmut döneminde 1829 Kıyafet Reformu ile cübbe ve sarık sadece ulemaya has kılınmıştır. Sivil devlet adamları için fes mecburi olmuş, redingot, pelerin, pantolon ve siyah deri botlar kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Batı tarzı masa ve sandalyeler kullanılmaya başlanmış ve Avrupa'nın sosyal davranış biçimleri kullanılmıştır. Padişah, yabancı diplomatları Osmanlı teşrifat kaidelerine göre değil Avrupa kurallarına göre huzuruna almıştır. Resepsiyonlar düzenlenmiş, Fransa'da olduğu gibi perşembe günleri tatil edilmiştir. Resmin yasak olduğu Osmanlı topraklarında padişahın portresi duvarlara asılmıştır.⁸¹ Topyekûn bir değişimi ön gören bu gelişmeler Osmanlı halkının geleneksel giyim-kuşamdan uzaklaşarak yeni bir kılığa bürünmesinin başlangıcıdır. Fakat

⁷⁹ Norton, J.(1997). Faith and Fashion in Turkey. N.L.Tapper ve B.Ingham (Ed.). *Languages of Dress in the Middle East*(s.149-177). Curzon Press. s. 155.

⁸⁰ Aktaş, C. (2006). *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar*. İstanbul: Kapı Yayınları. s. 65.

⁸¹ Lewis, a.g.e., s.143.

toplumun alışık olmadığı bu yenilikler bazı kesimler tarafından tepki ile karşılanırsa da pek çok değişimi beraberinde getirmiştir.

II. Mahmut dönemindeki önemli değişimlerden biri fesin kabulüdür. Serpuş, insanların din, ırk, sınıf ve mesleki durumlarını yansıtan bir özelliğe sahiptir. Devlet adamlarının giydiği kavuklar şekli itibariyle meslek ve rütbelerinin alametidir. Bu nedenle serpuş çeşitliliği oldukça fazladır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kavukları taşıma noktasında herkes serbest bırakılmıştır. Bu durumda tuhaf kıyafetler ortaya çıkınca devlet otoritesini temsil eden asker ve memurlar için fes giyme zorunluluğu getirmiştir. Halk serbest bırakılırken asker ve memurlar fes ile halktan ayırt edilmiştir.⁸² Ancak diğer taraftan da aynı başlığı giymeleri sebebiyle, genel olarak askeri sınıf üyelerinin tamamı bir anlamda aynılaştırılmıştır. Bu durum şüphesiz inşa edilmekte olan modern devletin tek-tipleştirme ve modern bir elit yaratma siyasetiyle yakından ilgilidir. Devletin giyim-kuşamı yönlendirmesinin en ehemmiyetli örneklerinden biri bu bağlamda fes kullanımınıdır.

II. Mahmut askere ilk başta fes yerine şapka giydirmek istemiştir. Güneşin askerleri rahatsız etmemesi için şapka fikrine ılımlı yaklaşmıştır. Ancak bu dönemde yaşanan büyük dönüşümün halk nazarında hoşnutsuzluk meydana getirmesi nedeniyle Avrupa'ninkine benzeyen bir serpuşun bir ayaklanmaya yol açacağı endişesi yaşanmış ve devlet adamlarınca padişaha bildirilmiştir. Yeni giyim tarzı, ordunun Batı usulünce eğitilmesi, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ve devlet dairelerine portrelerinin asılması II. Mahmut'un "gâvur padişah" olarak anılmasına yol açmıştır. II. Mahmut sadece görünüşüyle değil yaşamıyla da modernizmin bir sembolüdür. Sakalını kısaltmış, yeni bir moda yol açmıştır. Onun zamanında ilk balo düzenlenmiştir.⁸³ Kılık-kıyafetin değişimi gündelik yaşamı, zevkleri, eğlence anlayışı şekillendirmiştir. Zira giysiler ve boş zamanların değerlendirildiği mekânlar arasında uyum gereklidir.

⁸² Kabacalı, A. (2012) *II. Mahmud Osmanlı Yenileşmesinde Bir Çığır Açıcı*. İstanbul: Denizbank yayınları, s. 215-216

⁸³ Kabacalı, a.g.e., s. 217-218.

Şalvar, cepken, kürk yerine ilk olarak yeni ordunun daha sonra padişahın ve etrafındakilerin setre pantolon giymesi toplum tarafından başlangıçta tepkiyle karşılanmıştır. Halkın bu konudaki nabzını tutmak adına setre pantolon giyinmiş binbaşılar çarşılara gönderilmiştir. Toplumun bu tarz giyime karşı tepki göstermesinin ardından binbaşılar suçlanmıştır. Bunun yanı sıra camilerde hocalar Avrupa tarzı giyim kuşamın bir küfür olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁴ Ancak bu karşı çıkışlar klasik Osmanlı imajında yaşanan dönüşümün önüne geçememiştir. Nitekim reformun öncüsü olan padişah ve yönetici kadro kendi yaşamları ile halk için birer örnek teşkil etmiştir.

II. Mahmut Devri'nde gerçekleşen "Kıyafet Reformu"nu yapan padişahın görünüşündeki değişikliği Saraya gelen elçiler dahi konu edinmiştir. Sultanın sade giyiminden, Wellington tarzı çizmelerinden, fesindeki küçük bir süsten bahsederek ihtişamlı padişah görüntüsünün yok olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁵ 1835-1839 arasında Osmanlı ordusunda uzman olarak vazife yapan Helmuth von Moltke, padişahı şu şekilde tasvir etmiştir: *"Haşmetli padişahın başında kırmızı bir külah arkasında da mor çuhadan bir manto yahut daha doğrusu, bütün vücudunu örten ve bir elmas toka ile tutturulmuş olan bir pelerin vardı."*⁸⁶ Buradan anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılın ortalarında kaftanlı, şalvarlı, uzun sakallı padişah imajı yerini Avrupa usulünce giyinmeye başlayan sultan görüntüsüne bırakmıştır.

Önce kıyafetin değişmesi daha sonra bu kıyafete uygun insanın yetiştirilmesi II. Mahmut devrinin dikkat çeken bir başka özelliğidir. Örneğin 1831-1834 yılları arasında kurulan Muzika-i Hümayun Mektebi'nin işlevi yeni usulde talimin yanı sıra yeni ordunun kıyafeti haline gelen ceket ve tuniklere uygun davulcu ve trampetçi yetiştirmektir.⁸⁷ Giyim-kuşam kimi zaman yeni kurumları ve bunların içindeki insan profilini etkilemiştir.

⁸⁴ Kabacalı, a.g.e., s.216.

⁸⁵ Kabacalı, a.g.e., s. 215-216.

⁸⁶ Moltke, H.V. (2010). *Moltke'nin Türkiye Mektupları (H.Örs, Çev.)*, İstanbul: Remzi Kitapevi. s. 86.

⁸⁷ Lewis, a.g.e., s.118.

Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan kıyafet değişiminde devlet müdahalesi önemli bir faktördür. İlk aşamada toplumdaki erkeklerin giyiminin şekillenmesinde zorunlu yaptırımlar söz konusu iken zamanla şehirli erkekler kendiliğinden Batı tarzı giysileri giymeye başlamışlardır. Bu durum Tanzimat Dönemi romanlarına “züppe tipi” olarak yansımıştır. Avrupa usulünce giyinmiş, Fransızca konuşan yahut konuşmaya çalışan, elinde gazete-dergi gibi neşriyatları taşıyarak sokakta gezen bu tip, toplumda sayıları gitgide artan bir zümrenin eleştirisidir. (Ek 4)

Osmanlı son dönemindeki toplumsal yapıyı yansıtan romanlardan biri olan Fatma Aliye Hanım'ın *Muhaderat*'ında roman kahramanlarından olan Remzi Bey soylu atların çektiği gösterişli arabalarla gezen, dönemin modası kıyafetlerle dolaşan ve görünüşte Batılı olsa da bilgisizliğiyle dikkat çeken bir karakterdir.⁸⁸ “Araba Sevdası'nın Bihruz Bey'i de giyimine düşkün, Avrupalı kıyafetleri benimsemiş bir kişidir. Görüldüğü üzere yeni Osmanlı erkeği görüntüsü edebi eserlerde ele alınmıştır. Kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz aksettirilen bu durum bir toplumun yaşantısındaki dönüşümü göstermesi açısından önem taşımaktadır.

2.2. TÛL PEÇELİLER: YENİ OSMANLI KADINININ GİYİM-KUŞAMI

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların giyim-kuşamında yaşanan dönüşüm erkeklerinkine nazaran farklı bir süreç izlemiştir. Erkek kıyafetleri, ilk başta doğrudan devlet müdahalesiyle değiştirilmiş ve zaman içerisinde toplumda yaygınlaşmıştır. Kentli, elit, zengin halk, siyasi iktidarın zorlamasına maruz kalmadan Avrupalıların kılığına bürünmeye başlamıştır. Ancak kadınların kıyafetlerine modernleşme konusunda zorunlu bir devlet müdahalesi yaşanmamıştır. Fakat toplumda Avrupa tarzı tüketimin yaygınlaşması kadınların giysilerindeki değişimi körüklemiştir. Siyasi, sosyal ve ekonomik hayatın pek çok alanı modernleşirken kadınların hiçbir değişim yaşamaması mümkün değildir.

⁸⁸ Aliye, F. (2010). *Muhaderat*, İstanbul: Paraf Yayınları. s.192.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu son yüzyıl kadın kıyafetlerinde önemli değişimlerin olduğu, geleneksel kıyafet biçiminden uzaklaşıp Avrupa tarzı bir modanın etkisine girildiği bir dönemdir. İlk önce Avrupa modasından sadece birtakım unsurlar alınırken XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde geleneksel kıyafetler ile Avrupa tarzındakiler birlikte kullanılmıştır. Bu kıyafet karışıklığının örneğini entari üzerine giyilen ceketlerde görmek mümkündür. Çünkü entari klasik Osmanlı giysisi iken ceket Batı'ya ait bir üründür. Örneğin, 30 Aralık 1835'te İstanbul'a gelen İngiliz Miss Julia Pardoe İstanbul'daki anılarını kaleme aldığı kitabında geleneksel giysilerin Avrupa tarzındaki kıyafetlere dönüştüğüne şahit olduğunu belirtmiştir. Pardoe'nün İstanbul'da bulunduğu süreçte Avrupa ile buharlı gemi seferlerinin düzenli hale gelmesi, Avrupa ürünlerinin Osmanlı piyasasında fazlaca satılması, moda etki eden durumlardır. Miss Pardoe, Sultan II. Mahmut'un kız kardeşi Esmâ Sultan'ı ziyareti sırasında bir kızın üzerinde entari ve şalvar ile beraber Parisli bir terzinin üretimi olan Avrupai ceket görmüştür. XIX. yüzyılın ortasında İstanbul'da doğmuş olan Saray'a hizmet veren doktorlardan İsmail Paşa'nın kızı Leyla Saz da 'Avrupa' denilen kısa hırka ceketvâri kıyafetleri saray kadınlarının entarilerinin üzerine giydiğini kaydetmiştir.⁸⁹

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise, özellikle 1870'lerden sonra, Osmanlı şehirlî kadını ile Avrupalı kadının kıyafetlerini birbirinden ayırmak oldukça zor bir hale gelmiştir. Sarayda başlayan Avrupa modası, ilk başta İstanbul'a daha sonra diğer kentlere sirayet etmiştir. Sultan Abdülmecid bu kıyafet tarzını beğenmiş ve kızlarının düğünü Avrupa modasının yayılmasını hızlandırmıştır. De Fontmagne, Saray'ın, giyim tarzını yönlendirdiğini şu şekilde aktarmıştır: *"Sultan Abdülmecid üç gün sonra yapılacak düğün şenliği için, bütün saray kadınlarının Frenk usulü korseler giymelerini emretmiş. Beyoğlu'ndaki bütün terzilerin işi başından aşkın..."* Bununla birlikte XIX. yüzyılın sonunda Miss Müller, Teşrifat Nazırı Münir Paşa'nın evini ziyaret ettiğinde Paşa'nın eşinin

⁸⁹ Görünür, L. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Kadın Giysileri* (Ç.Soy, Çev.). Ankara: Yapı Kredi Yayınları Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu. s.21-23.

saçlarının Fransız modasına göre toplandığını kendisine çok yakışan Avrupa tarzı bir kıyafet giydiğini belirtmiştir.⁹⁰

Osmanlı Devleti'nde Saray, yenilikleri ilk benimseyen ve bu bağlamda modayı yönlendiren bir faktör olduğundan kadın kıyafetlerindeki değişimde harem büyük bir etkiye sahiptir. Sultan Abdülmecid'in ve Saray'daki kadınların Batı tarzı kıyafetler tercih etmeleri orta sınıf kadınlara kadar etki göstermiştir. V. Murat'ın kızı Fehime Sultan'ın piyano başında başı açık, uzun kuyruklu kıyafetiyle poz verdiği fotoğraf tam bir Avrupalı kadın görünümüdür.⁹¹(Ek 5) Tanzimat döneminde Avrupa tarzı giyim kuşam günlük yaşantının içerisine yerleşmiştir. Bu dönemde Beyoğlu moda merkezine dönüşmüştür. Batı tarzı kıyafetlerin gösteriş, lüks ve savurganlığa yol açması aydın kesimde yer alan bazı kadınlar dâhil olmak üzere birçok kesimin tepkisini çekmiştir. “*Terakki Muhadderât*” gazetesinde Avrupai tüketimin artmasına yönelik şikâyetlere yer verilmiştir.

“Bizim için iptidai mektep lazımdır, içinde irfanlı hocalar bulunsun... Kokanalar evlerimize ayak basmadan evvel bir entari dikmesine 5-10 lira verildiği işitilmiş midir? Frenk işidir deyu beş kuruşluk şeyi liralarla alıyoruz. Bu modalar çıkmadan önce çıplak mı gezerdik? Diyelim ki Frenklerin işledikleri zariftir. Biz özensek onlar gibi işleyemez miyiz? Şükür, bizim de ellerimiz vardır, aklımız vardır...”⁹²

Bu durum yeni tüketim anlayışı doğrultusunda farklılaşan kıyafetlerin ekonomik yönünü vurgulamakta, pahalılıktan şikâyet edilmekte ve eski Osmanlı giyimine dair özlem dile getirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel dönemlerde kadın ve erkek kıyafetleri genel olarak iç gömleği, entari ve şalvardan oluşmuştur. Ancak XIX. yüzyılda elbiselerin işlemelerine inci, mercan gibi unsurlar girince kıyafetler ağırlaşmıştır. Bu kumaşlar Galata'da işlendiği için ‘Galata işi’ olarak isimlendirilmiştir. Lale devrinden itibaren elbisenin bedene oturması kadınlar için önemli bir husus haline gelmiştir.⁹³ Kadınlar vücut şekillerini belirginleştirmek için moda bağlamında korseyi de kullanmışlardır. Kadınlar beli sıkı ve ince gösteren bu

⁹⁰ Görünür, a.g.e., s. 25-26.

⁹¹ Görünür, a.g.e., s. 33.

⁹² Sofuoğlu, E. (2001). Osmanlılar'da Kadın ve İsrâf. *Tarih ve Toplum*. 35(207). s.20-22.

⁹³ Görünür, a.g.e., s. 17-18.

kıyafete oldukça rağbet etmişlerdir. El çantası, eldiven ve potinler de modernleşen kadının aksesuarları arasındadır.⁹⁴ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı gündelik yaşamına şahit olan Musâhipzade Celal, yeni tüketim tarzının kıyafetlere etkisini detaylıca anlatmış; bunun beraberinde kadınlar için başlayan külfeti dile getirmiştir:

“Bu esvaplar öyle külfetli şeylerdi ki içlerine taftadan, eteği kat kat şifonlu, dantelli uzun eteklik giyilir, arabaya turnür bağlanır, üzerine kat kat kumaştan kırmalarla, kabartılarla, dantel, tül veya yapma çiçek veyahut Avrupa'nın yalancı incili boncuklu harçlarıyla süslenmiş kurdelalarla fiyangolanmış turnürlü etek ve balinalı korsaj giyinir, saçlardan iki yana bukleler yapılır, kalan kısmı başa toplanarak firketelerle toplanırdı. Bu uzun etekli entarinin üzerine giyilen ferace ve çarşafın ard etekleri o kadar uzun olurdu. Böyle giyildikten sonra yaşmaklanıp veya çarşafılanıp, peçelenip bir kadının arabasız sokağa çıkmasına imkân yoktu. Ayakkabıları ekseriya giyilen esvabın kumaşından, gayet yüksekli ökçeli iskarpinler idi.”⁹⁵

Musâhipzade Celal yeni tarz kılık-kıyafeti detaylandırarak, Avrupa usulündeki dantellerden, hacimli giysilerden, topuklu ayakkabılardan, saç toplama biçimlerinden bahsederek bu şekilde giyinen kadınların ancak araba ile seyahat edebileceğini vurgulamıştır. Gerçekten de Osmanlı kadınlarının kılığı yeni tüketim unsurları ile çeşitlenmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Avrupai stilde giyinen kadınların kıyafetleri etek-bluzdan oluşan iki parçalı giysiler haline gelmiştir. Önceki dönemlerin aksine bu kıyafetler ölçü ile kişiye uygun olarak dikilmiştir.⁹⁶ Feraceler Osmanlı son döneminde Avrupalı kadınların mantolarına benzemeye başlamıştır. Yakaları ve kolları Batı tarzı dantellerle ve tüylerle süslenmiştir.⁹⁷ Klasik Osmanlı kadın giysisi olan feraceler yeni tüketim anlayışı doğrultusunda boyut değiştirmiş, Avrupa unsurları barındırmaya başlamıştır.

Osmanlı kadını 1890'lara kadar ferace ve yaşmak modasını takip etmişken, bu tarihlerden itibaren çarşaf giymeye ve peçe kullanmaya başlamıştır. Zengin, şık ve modern alafranga kadın, çarşafı da kendi zevki çerçevesinde şekillendirmiş,

⁹⁴ Çıkla, a.g.e., s. 184-185.

⁹⁵ Celal, M. (1946). *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi. s.134.

⁹⁶ Görünür, a.g.e., s.26.

⁹⁷ Celal, a.g.e., s.133-134

nihayet renkli ve farklı tarzlarda çarşaf lar ortaya çıkmıştır.⁹⁸ Bu durum dönemin edebi eserlerinde de işlenmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* adlı romanında Batılı tarzı yakalamaya çalışan Melih Bey Takımı'nın mensupları Firdevs Hanım ve Bihter renkli çarşaf lar tercih etmişler, dönemin modasını yansıtan şekillerle çarşaf ve peçe kullanmışlardır. Hatta Bihter, üvey kızı Nihal'i bu popüler giyim anlayışına uygun biçimde örtünme adına etkilemiştir.

Edebi eserlerde işlenen giyimdeki yenilikler, aynı zamanda dönemin seyyahlarınca da not edilmiştir. Osmanlı halkının kıyafetinin şekillenmesi hususunda Edmondo de Amicis'in kaydettikleri dönemin toplumsal yapısını anlamada ehemmiyet teşkil etmektedir.

Eski Türkiye ve Yeni Türkiye arasındaki mücadelenin bütün safhaları kıyafetlerin gösterdiği çeşitlilik ile olduğu gibi meydana çıkıyor. Alışkanlıklarından dönmeyen eski Türk hâlâ sarık sarıyor, kaftan giyiyor ve ayağına sarı sahtiyandan yapılmış ananevi çediklerini geçiriyor... Tanzimatçı Türk çenesine kadar düğmeli uzun siyah bir İstanbullu, koyu renkli sübyeli bir pantolon giyer... Bunların arasında en cüretkâr olanları, uzun siyah İstanbullu çıkarıp atmışlardır, önü açık bir setre açık renk bir pantolon giyerler, küçük zarif boyunbağı takarlar, ufak tefek ziynetleri, bastonları ve yakalarında karanfilleri vardır. Biriyle öteki, kaftan giyenle İstanbullu giyenler arasında bir uçurum görülür: Sadece isimleri müşterektir. Birbirinden tamamen farklı iki halk göze çarpar. Sarıklı Türk cehennemin üstündeki kıldan ince kılıçtan keskin Sırat Köprüsü'ne hâlâ tam manasıyla inanır, belli saatlerde abdest alır ve güneş batarken evine döner. İstanbullu Türk fotoğrafını çektirir, Fransızca konuşur ve akşamı tiyatrodan geçirir... Sadece kadınlar eski yaşmağı ve hatlarını gizleyen feraceyi muhafaza ediyorlar; gelgelelim yaşmak tüylü bir hotozu gösterecek kadar şeffaflaşmış ve ferace, ekseriya Paris modasına göre dikilmiş bir elbisenin üzerine giyilmiştir. Her sene binlerce kaftan kaybolmakta ve binlerce İstanbullu ortaya çıkmaktadır; her gün eski bir Türk ölmekte ve Tanzimatçı bir Türk doğmaktadır.⁹⁹

1874 yılında İstanbul'da bulunan Amicis, XIX. yüzyıldaki kıyafet değişimini kadınlar ve erkekler üzerinden ele alarak kültürel farklılaşmayı vurgulamaktadır. Yeni tüketim alışkanlıkları doğrultusunda Avrupa tarzı giyim-kuşam birdenbire toplumun tümünde görülmemiştir. Geleneksel Osmanlı imajı Anadolu'nun pek çok yerinde devam etmektedir ve bu sebeple eski ve yeniye karşı karşıya getiren bir durum söz konusudur. Fakat dönemin İstanbul'unda klasik Osmanlı imajı

⁹⁸ Çıkla, a.g.e., s. 177-181.

⁹⁹ Amicis, E.D.(1993). *İstanbul (1874)* (B.Akyavaş, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 114-115.

yavaş yavaş kaybolmuştur. Yeni tüketim unsurları kıyafet özelinde şehirli-elit kesimlerce benimsenerek uygulanmıştır. Kent yaşamında erkeklerin giyiminde Batılı birçok unsur bulunurken, kadınların örtüleri incelmış ve kıyafetleri Avrupa modasını yansıtmıştır.

Yeni moda anlayışı doğrultusunda 1870'lerde Osmanlı kadınının yüzü artık bir gizem olmaktan çıkmış, pek çok maksatla yüzü kapatan örtü bir gösteriş unsuru haline gelmiştir. Peçenin kalınlığı azaltılmış yüzü gösteren ince tüller kullanılmıştır. Kimi zaman boyun, kulaklar ve saçın bir kısmı da gösterilmiştir. Yenilik peşinde koşan ve Avrupa modasını takip eden kadınlar tüy gibi süs unsurları ile bezenmiş hotozlar da kullanmışlardır. Feracelerde kullanılan renkler çeşitlenmiş ve kırmızı, turuncu, yeşil feraceler dönemin popüler kıyafetleri arasına girmiştir.¹⁰⁰ Kadınlar kendilerini görünür kılma isteklerini gerçekleştirme imkânını kıyafet sahasında bu dönemlerde bulmuşlardır. Kimi zaman tepki ile karşılaşsalar da bunu belli ölçüde başarmışlardır.

Kadınların görünürlüğünün artması ile birlikte Tanzimat Dönemi'nde oluşan sosyo-kültürel ortamda Osmanlı kadınının toplumsal hayata katılımı da yeniden şekillenmiştir. İstanbul, İzmir ve Selanik gibi kentlerde tesettür giyimlerinden uzaklaşarak şeffaf elbiseler içinde çarşı-pazarda görülen kadınlar ve Saray'da Avrupa modasına düşkün kadınlar hakkında bir ilannâme çıkarılmış ve ince yaşmak kullanılmaması tembihlenmiştir.¹⁰¹ Burada dikkat çeken husus erkek kıyafetlerinde modernleşmeye öncülük eden yönetici kadro olurken, kadın giysilerindeki değişime karşı olan tepkisel yaklaşımdır. Bu durumu Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal alanın Şer'i kaideler çerçevesinde düzenlenmesinin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Kadının tesettürü bu bağlamda değerlendirilmiş, Avrupa tarzında giyim-kuşamın tesettüre aykırı unsurlarının kadınlar arasında yayılması hoş karşılanmamıştır.

Giyim konusunda değinilmesi gereken bir diğer nokta da Avrupa tarzı kıyafetlerin Osmanlılar arasında yaygınlaşmasının bu kıyafetlerin yapımı için gerekli olan malzemelerin ülkede bulunması ile alakasıdır. Beyoğlu'ndaki

¹⁰⁰ Amicis, a.g.e., s. 197.

¹⁰¹ Doğan, a.g.e., s. 186-187.

mağazalarda Avrupa'dan getirilen kumaşlar, çorap, iç çamaşırı, eldiven, şemsiye gibi ürünleri bulmak mümkündür. Baker mağazası Osmanlıca ilanlar hazırlamış, resimli kataloglar dağıtmıştır.¹⁰² Tüketim ürünlerinin cezbedici özellikleri yeni kılık-kıyafetin toplumun belli kesimlerince kabullenilmesini kolaylaştırmıştır. (Ek 6)

Özetle kıyafette yenileşme uzun bir süreci kapsamıştır. Kadın kıyafetleri yaklaşık bir asır içinde değişikliğe uğramıştır; ancak bu değişim külli bir boyutta değildir. Avrupa giysileri Batı tarzı ürünler satan büyük mağazalara ve bu ürünleri kullanacak mekânlara sahip şehirlerde, özellikle kentli, zengin, orta sınıf tarafından kullanılmıştır. Bu sebeple kadınların kıyafetinde yaşanan Batı yönündeki değişim belirli çevreleri kapsamıştır.

2.3. SALON MODERNLEŞMESİ: MOBİLYA VE DEKORASYON

*"Çağdaş Osmanlı bireyi kültürel ihtiyacını Avrupa görünümünde karşılamaktadır."*¹⁰³

Osmanlı Devleti'nde modernleşme ile beraber iç mekânda yaşanan değişimleri göz önüne serebilmek için geleneksel Osmanlı konut tipini açıklamak gerekmektedir. Geleneksel Osmanlı konutunda oda; oturma, dinlenme, yemek yeme, yıkanma faaliyetlerinin yapıldığı birden fazla işlevi olan bir mekândır. Geleneksel konutta yer alan sedir, yüklük gibi mobilyalar mekânla birlikte inşa edilen sabit unsurlardır. Yatma, yemek yeme, oturma çoğunlukla yerde gerçekleşmiş daha sonra döşek ve sofraya gibi öğeler kaldırılmıştır. XIX. yüzyıla kadar Saray dâhil olmak üzere diğer konutlarda iç mekân ve eşya kullanımı hep aynıdır. Geleneksel Osmanlı evinde ev sahibinin zenginliği ve sosyal statüsü oda sayısından ve dekorasyonundan anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Bu durum XIX. yüzyılda da devam etmiş, ancak statüyü belli etmek için kullanılan eşyalar

¹⁰² Görünür, a.g.e., s.27-28.

¹⁰³ Esenbel, S. (1997). "Medeni Davranışın Aczi-II: Batı Kültür Formlarının 19.Yüzyılda Meici Japonlarının ve Osmanlı Türklerinin Gündelik Yaşamlarında Kullanımı". *Toplumsal Tarih Dergisi*, 8 (48), s.9.

¹⁰⁴ Demirarslan, D. (2006). Osmanlı'da Modernleşme Sürecinin İç Mekan Donanımına Etkileri. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. 15(45,46,47). s.36-40.

Avrupa yönünde değişime uğramıştır. Burada toplumsal dönüşümün eşya tüketimine etkisi söz konusudur.

Tüketim kültürü sosyolojik açıdan toplumdaki zenginlik göstergesinin farklılaşmasını ifade etmektedir. Daha önceleri zenginlik göstergesi sahip olunan toprağın büyüklüğü ile ölçülürken, tüketim kültürünün yaygınlaşmasından sonra, kullanılan eşyalar zenginliğin alameti olarak görülmüştür.¹⁰⁵ Avrupa'ya ait eşyaların kullanımının Osmanlı son döneminde birer zenginlik sembolü haline gelmesi bu durumun bir sonucudur. İlk aşamada Doğu ve Batı unsurları bir arada kullanılmıştır. Bu sebeple mimari ve dekorasyonda yaşanan değişimin büyük ölçüde Avrupalı görünüm alması uzun bir süreci kapsamaktadır. Peki, bu uzun süreç ne zaman ve ne şekilde başlamıştır?

Batıya dönük olarak öncelikle Fransa ile başlayan ekonomik ve siyasi çıkarlara dayanan diplomatik ilişkiler ve beraberinde diğer Avrupa devletleriyle gerçekleşen etkileşimler Avrupa kültürüne Osmanlı Devleti'ni yakınlaştırmıştır. Nitekim XVIII. yüzyılda Avrupa mimarisinin örneklerinin Osmanlı'da verilmeye başlanması diplomatik ilişkilerin etkisi altında gerçekleşmiştir. Fransa ile gerçekleşen diplomatik ilişkilerin ve kapitülasyonların en önemli sonuçlarından biri de Osmanlı ülkesinin ithal mallara açık hale gelmesidir. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı tüccarların sayısı arttığı için yabancı tüketim malları çoğalmış, halkın elit kesimi Avrupa modasını yakından takip etmeye başlamıştır.¹⁰⁶ Dolayısıyla Osmanlı sarayına Batı tarzı mobilyalar Kırım Savaşı'ndan çok önce girmiştir. XVII. yüzyılda Hollanda'dan lake mobilya alınmıştır. XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'da, Fransız tarzı bahçeler ve mobilyalar kısa bir süre moda olmuştur. III. Selim'in yazıhanesinde pek çok Avrupa tarzı mobilya yer almıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Odabaşı, Y. (2006). *Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma: Tüketim Kültürü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık. s.39.

¹⁰⁶ İrez, F. (1988). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. s. 17-18.

¹⁰⁷ İrez, a.g.e., s. 30-31.

Eski Osmanlı döşeme usulünde konakların odalarının üç tarafı sedir ve minderlerle kaplı iken Abdülaziz Bey'in ifadesine göre II. Mahmut tahta çıktıktan bir süre sonra kanepeler, koltuk ve sandalye kullanılmaya başlanmıştır. Duvarları resimle süsleme anlayışı bu dönemde yaygınlaşmıştır.¹⁰⁸ Yine aynı dönemde Avrupa tarzı mobilyalar ile döşenmiş evler alım gücüne sahip insanların günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

1836-1839 yılları arasında Osmanlı ordusunda hizmet eden Moltke padişahın huzuruna kabul edilişi sırasındaki günlük yaşantıdaki farklılaşmaya dair izlenimlerinden 21 Ocak 1837 yılındaki mektubunda şu şekilde bahsetmiştir:

“Beni güzel, çok geniş bir köşke götürdüler... Geçtiğimiz odalar ne büyük ne de pek ihtişamlı idi; Avrupa tarzında döşenmişlerdi. Buralarda sandalyeler, masalar, aynalar, avizeler hatta sobalar görülüyordu. Hepsi de bizim şehirlerimizde hali vakti yerinde herhangi bir insanın evinde bulunanlar gibiydi. Bir yan kapıyı örten perde çekilince bir koltukta oturan padişahı gördük... Koltuğu burada daima pencerelerin önünde bulunması adet olan uzun sedirin yanında idi... Güzel bir Fransız halısı döşemeyi kaplıyor ve odanın ortasında muhteşem bir tunç mangalın içinde kömür ateşi parılıyordu.”¹⁰⁹

Moltke Osmanlı ülkesinde kendi kültürüne ait pek çok unsurun yer aldığını görmüş ve bu durum karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Osmanlı sarayındaki Avrupa medeniyetine ait ürünlerden ve bunların kullanım şekillerinden bahsetmiştir.

Burada ifade edilmesi gereken husus Osmanlı sarayında Batı tarzı mobilyalar Tanzimat'tan önce kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Tanzimat sonrasında Batı etkisi bilinçli ve yoğun bir şekilde Saray dekorasyonunda kendisini göstermiştir. Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Sarayı ve Beylerbeyi Sarayı; Louis XV., Louis XVI., II. Empire, Régence, Sheraton, Chippendale, Neo-Gotik tarzının örneklerini barındırmaktadır.¹¹⁰

Sultan Abdülmecid döneminde tamamlanan Dolmabahçe Sarayı geleneksel planda yapılmış olmasına rağmen iç mekân özellikleriyle geleneksel mimariden

¹⁰⁸Abdülaziz Bey. (2012). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (K.Arısan ve D.A.Günay, Haz.), İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları. s. 163.

¹⁰⁹ Moltke, a.g.e., s. 85-86.

¹¹⁰ İrez, a.g.e., s. 76.

farklılık gösterir. Sarayın döşemesinde Paris Büyükelçisi Ahmet Fethi Paşa önemli bir görev üstlenmiştir. Mobilyalar Avrupa'daki fabrika ve mağazalardan temin edilmiştir. Osmanlı sarayları için yalnızca yurt dışından eşya getirilmemiş, İstanbul'da açılan Batı tarzı mağazalardan da alışveriş yapılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Pera'da açılan Psalti mobilya mağazası, Avrupa'dan getirdiği ürünleri Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Yıldız saraylarına satmıştır. Saraylarda mağazalardan temin edilen koltuk, sandalye, masa, sehpa, karyola ve dolaplar kullanılmış, haremler piyano, ayna, yazı masaları, gümüş şamdanlar ve masalar ile dizayn edilmiştir.¹¹¹ Dolmabahçe'deki Avrupalı unsurlar Osmanlı ülkesindeki yabancıların dikkatini çekmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşen bir bayramlaşma merasimine katılan Ellison, anılarında yemek sırasında lüks Fransız porselenlerinin kullanıldığını ifade etmektedir.¹¹² Sarayın görünümündeki padişah etkisini belirtmek adına Joan Haslip Dolmabahçe Sarayı ile ilgili şunları not etmiştir:

"Padişah yeni sarayın inşası ve teftişi için Ermeni mimari ile saatlerce konuşuyor, Avrupa mağazalarına garip ve göz kamaştırarak ihtişam ve değerinde çeşitli eşyalar sipariş ediyordu. Mesela, dört ton ağırlığında kristal avizeler, üç yüz otuz mumluk muazzam şamdanlar satın almıştı. Diğer taraftan padişaha hoş görünmek isteyen büyük devletler, yeni saray için gayet kıymetli hediyeler göndermekte birbirleriyle adeta yarış ediyorlardı. Kraliçe Victoria büyük ve kıymetli bir saat, genç François Joseph çok zarif ve pahalı kristal takımlar, Fransa nadide porselenler, Rus Çar'ı da beyaz ayı postları göndermişti."¹¹³

Buradan anlaşıldığı gibi Avrupa tarzı tüketime yön veren saray ehli Avrupalı görünüm elde etmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Padişahın kendisi dahi bu değişimi takip ederek yönlendirmiştir. Bu durum Tanzimat sultanı Abdülmecid ile sınırlı kalmamıştır.

Sultan Abdülaziz döneminde, Abdülmecid zamanındaki değişimler sürdürülmüştür. Mabeyn-i Hümayun için Marsilya'dan sandalye takımı ve Londra'dan sandalye alındığı 1869-1870 tarihli gümrük defterlerine not edilmiştir. 1874 yılında Sadık Paşa'ya Paris'ten fayans şömine ve mobilya

¹¹¹ Demirarslan, a.g.e., s. 47-49.

¹¹² Ellison, a.g.e., s. 41.

¹¹³ İrez, a.g.e., s. 34.

gönderilmiştir.¹¹⁴ Osmanlı saray görünümündeki bu farklılaşma II. Abdülhamid Dönemi'nde de sürdürülmüştür.

II. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'nda yaşamayı güvenli bulmamış ve 1877'de içerisinde tiyatro, müze, kütüphane, eczane, havuzlar, parklar bulunan Yıldız Sarayı'na taşınmıştır. II. Abdülhamid, bir ev stilinde döşettiği Küçük Mabeyni, Sefir Münir Paşa aracılığıyla Paris'ten getirttiği eşyalarla döşetmiştir.¹¹⁵ Esbak Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa Yıldız hatıralarında şunlardan bahsetmiştir: *“Cülus ettikten sonra Yıldız'da kendine mahsus olarak mükemmel bir atölye yaptırdı, Avrupa'dan en son sistem marangoz âlât ve edevâtı getirtti, müteaddit ustalar ve çıraklar bu atölyede çalışırlardı. Yıldız marangoz hanesinde cidden nefis şeyler vücuda getirilirdi.”*¹¹⁶ II. Abdülhamid sarayın döşeme ve dekorasyonu için Avrupa'dan eşya getirtmekle kalmamış, mesleği olan marangozluk sayesinde Batı tarzı eşyaları kendisi de üretmiştir.

II. Abdülhamid devrinde Avrupa ürünlerinin Osmanlı ülkesinde yaygınlaşmasını Balıkhane Nazırı Ali Bey şu sözlerle ifade etmektedir:

Saraya lazım olan eşya Tophane Müdürü Fethi Paşa aracılığıyla Fransız tebaasından meşhur Krenpler eliyle Avrupa fabrikalarına ısmarlanırdı... Bu tarihlerde başlayan Avrupa eşyası hayranlığı bütün hızı ile birlikte devam etti. Sultan Hamit bütün giyim eşyasını çocuklarınkine kadar Paris Büyükelçisi Tahsin Paşa vasıtası ile Avrupa'dan getirtirdi.¹¹⁷

Bu durum tüketimin geldiği boyutu özetlemesi açısından önemlidir. Sarayın ithal ürünlere yönelik ilgisi giderek artmıştır. II. Mahmut ile başlayan modernleşmenin Saray tarafından temsil edilmesi II. Abdülhamit döneminde de devam ederek sonraki dönemlere de sirayet etmiştir.

Osmanlı saraylarında yaşanan değişim Dolmabahçe ve Yıldız saraylarıyla sınırlı değildir. Beylerbeyi Sarayı'nda da Avrupa tarzı mobilya çeşitlerinden görmek mümkündür. Boğaziçi üzerine XIX. yüzyılda yayımlanan bir eser kaleme alan Miss Pardoe, Beylerbeyi Sarayı'nı şu şekilde tasvir etmektedir: *“Burada Türk divanları, sim işlemeli kadifeleri yerine Avrupavâri koltuk ve kanepeler,*

¹¹⁴ İrez, a.g.e., s. 37.

¹¹⁵ İrez, a.g.e., s.27-28.

¹¹⁶ İrez, a.g.e., s. 41-42.

¹¹⁷ Orçan, a.g.e., s. 109.

*Cenova'dan ve Sevr'den gelmiş porselen biblolar ve İran'dan gelen halılar bulunur. Bu eşyalar arasında Rus Çar'ı tarafından padişaha Hünkâr İskeleyi Anlaşması'ndan sonra hediye edilen dünyanın en görkemli altı endam aynası da yer alır.*¹¹⁸ Bu unsurların dekorasyonda yer almasıyla Osmanlı sarayı, XIX. yüzyılda Avrupa saraylarını andıran bir görünüme bürünmüştür.

Osmanlı saraylarından sonra mobilya ve dekorasyon alanındaki yenileşme Osmanlı yöneticileri ve elitlerinin dâhil olduğu alım gücüne sahip halk arasında görülmüştür. Tanzimat döneminde özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra artan yenileşme hareketi neticesinde ilk başta seçkin ailelerin temel geleneksel yapısı değişmeden ev gelenekleri farklılaşmıştır. Sedir ve minderde oturma geleneği bırakılmış; koltuk ve kanepeler kullanılmış; sofraya düzeni, yemek yeme adabı alafrangalaşmıştır. Cevdet Paşa sedir, minder ve döşeklerin satılıp Batı tarzı mobilyalar alındığını, zengin evlerde çatal bıçak bulundurulmaya başlandığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Osmanlı elitlerinin yaşamındaki eşya eksenindeki bu değişim devrin yazarları tarafından ele alınmıştır.

1850-1918 yılları arasında yaşamış olan Abdülaziz Bey *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* isimli eserinde Osmanlı vüzerâ, ekâbir ve ricalinin konaklarını ve döşemesini anlatırken sofa tavanında otuzdan fazla mumlu gösterişli bir avize yer aldığından ve sofada yuvarlak bir masa bulunduğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte şamdan kullanıldığını, sofanın iki duvarına pahalı aynalar asıldığını ve içlerinde çiçekler bulunan vazolar olduğunu not etmektedir.¹²⁰ Bu ifadeler Avrupa'ya dönük tüketimin unsurları olan bu eşyaların varlıklı Osmanlı ailelerinin evlerinde yerini aldığı örneklemektedir. Nitekim Abdülaziz Bey bir başka yerde şunları kaydetmiştir:

Sofalarla büyük odalarda avizeler asılıdır. Avizelerin en makbulü Fransız malı avizelerdir. Sultan Abdülmecid Han Hazretlerinin saltanatı başlarında, etrafı yine billûrdan yapılmış, elvan renkli çeşitli şükûfeler ve boru çiçekleriyle sarılmış, fanuslarının bir kısmı düz kırmızı veya elvan çiçekli

¹¹⁸ İrez, a.g.e., s. 32.

¹¹⁹ İrez, a.g.e., s. 28-30.

¹²⁰ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 162-163.

Avrupa avizeleri moda olmuştu. Çok yüksek paralar ödenerek getirilen bu avizeler vüzera arasında kibarâne bir moda haline gelmişti.¹²¹

Yenileşme döneminde Avrupa tarzı avizeler gibi saatler de Osmanlı evlerinin temel aksesuarları haline gelmiştir. İbadetlerin zamanını belirleme ve takip etme adına eskiden beri önem taşıyan saatler, bu dönemle beraber altın ve gümüş işlemeli olarak kuyumcular tarafından sanatkârane bir şekilde yapılmıştır. Batı'dan getirilenlerin yanı sıra İstanbul'da gösterişli saatler üretilmeye başlanmıştır.¹²² Mütevazı yaşama sahip geleneksel Osmanlı imajı yerine süs ve gösterişe önem veren halkın oluşumu bu dönemlere rastlamaktadır.

Ahmet Mithat Efendi alaturka tarzdaki salonların beğenilmeyerek bunların alafranga tarzda döşenmiş salonlara dönüşümünü ifade ederken palto ve şapka gibi dış giysilerin asıldığı vestiyerlere dikkat çekmektedir.¹²³ Eski Eserler Müzesi'nin yöneticisi Hamdi Bey'in evine konuk olan Müller, bütün evin Avrupa modasında döşendiğini ve burada kendisini Osmanlı topraklarında değil de başka bir ülkede hissettiğini söylemektedir.¹²⁴ Nitekim XIX. yüzyılın sonunda yazılmış dönem romanlarında da görmek mümkündür. *Aşk-ı Memnu*'daki bir sahne bu durumu örneklemesi açısından önemlidir: Çocukları eğitmesi için tutulan Fransız mürebbiye, Osmanlı ülkesine gelirken sofalı, kubbeli, Şark usulü halıları olan, eli ve ayağı kınalı, gözleri sürmeli insanların dolaştığı, nargilenin içildiği bir Şark evi hayal etmiş ancak çok farklı bir sahne ile karşılaşmıştır. Nitekim Batılı tarzda döşenmiş yalıtı görünce hayretle şöyle demiştir: "*Beni bir Türk evine getirdiğinizden emin misiniz?*"¹²⁵ Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı toplumunun yaşadığı bu değişim ve dönüşüm, bir Osmanlı yazarının muhayyilesinin ürünü olan ve daha önce devletin hiçbir yerinde bulunmamış Fransız mürebbiyenin bile dikkatini çekebilecek kadar büyüktür. Yabancı kadın geleneksel Osmanlı sosyal yapısından farklı bu yeni oluşumda kendi kültüründen pek çok unsur bulmuştur. Yabancı bir kültür ile değil aksine birçok

¹²¹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 196-197.

¹²² Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 207-208.

¹²³ Baykara, a.g.e., s. 227.

¹²⁴ Müller, G.A. (2010). *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri* (H.B.Kara, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 130.

¹²⁵ Çetin, N. (2002). II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanında 'Aşk-ı Memnu' Teması. *Türkoloji Dergisi*, 15(1), s. 24.

açıdan özellikle şekil bakımından kendi medeniyetine benzeyen bir yapı ile karşılaşmıştır. Avrupa kültür unsurlarının Osmanlı topraklarında yaygınlaşması ülkedeki yabancılar tarafından da kaydedilmiştir.

XX. asrın başlarında Osmanlı coğrafyasında bulunan İngiliz gazeteci Grace Ellison bir Türk konağında yaşamış ve Osmanlı halkını özellikle kadınlarını gözlem yapma şansı yakalamıştır. Osmanlı hanelerini gözlemeleme fırsatı bulan Ellison'ın yaptığı yorumlar bize farklı bir perspektif sunması açısından önemlidir:

Epeydir Türk evlerinde Avrupa mobilyalarını kullanma modası var. Bu “her şeyimiz Frenk işi olsun” çılgınlığı ilk önce devlet memurlarının evlerinde başladı. Sonra yavaş yavaş herkese yayıldı ve artık en küçük evde bile Doğu'nun cânım işlemelerinin ve eşyalarının yerini ucuz ve zevksiz mobilyaların en kötü örnekleri almış durumda.¹²⁶

Nitekim ülkede yaşanan değişim ihtişamlı, klasik Osmanlı medeniyetini görme umidiyle Batı'dan gelen Ellison gibi birtakım kişilerin hoşuna gitmemiştir. Osmanlı evlerinde yaşanan bu dönüşüm daha çok oturma odaları, salonlar gibi günlük yaşantı içerisinde birçok insanın görebileceği ortamlarda fark edilmiştir. Yatak odası gibi özel kullanım alanlarında Avrupa ürünleri geç dönemlerde yaygınlaşmıştır.

İslam kültüründeki mahremiyet kavramı, Osmanlı evlerinin yatak odalarının dekorasyonunun Avrupai tüketim kalıplarından en son etkilenen mekân olmasında önemli bir yere sahip olmalıdır. Batı tarzı karyola, komodin ve şifonyer Osmanlı saray ve evlerine en geç giren mobilyadır.¹²⁷ Evlerin salonları, mutfakları Avrupa ürünlerini yatak odalarına göre daha önceden benimsemiştir. Bunun yanı sıra toplumun bazı kesimleri Avrupa tarzı mobilyaları diğerlerine göre daha kolay benimsemiştir. Tüccarzâde Hilmi gayrimüslim azınlığın Osmanlı toplumunda Avrupalı yaşama Müslümanlardan daha evvel ayak uydurduğunu dile getirmektedir. Aynı mahallenin Hristiyan evlerine Avrupalılık girdiğini, evlerin kanepelerle, yemek masalarıyla, sandalyelerle, ayna ve konsollarla tanzim edildiğini dile getirmiştir.¹²⁸ Bu durumda azınlıkların

¹²⁶ Ellison, a.g.e., s. 26.

¹²⁷ Demirarslan, a.g.e., s. 50.

¹²⁸ Hilmi, T.İ. (1916). *Avrupalılaşmak Felaketlerimizizin Esbabı*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, s. 64-65.

Müslüman-Osmanlı'ya nazaran Avrupa'ya daha yakın olması ve Avrupa ile temaslarının daha eskiye dayanması etkili olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa usulünde eşyaların kullanımı ve yaygınlaşması adına değinilmesi gereken önemli bir husus da reklam faktörüdür. XIX. yüzyılda artan basın faaliyetleri ile paralel olarak mobilya ve dekorasyon alanında tüketim kalıplarının değişmesi ile birlikte halkı Batı ürünlerine özendiren reklamlar yapılmaya başlanmıştır. 1840 yılında çıkan Ceride-i Havâdis'te Fransa'dan ithal edilen bir duvar kâğıdının Galata'da satıldığı söylenerek ilk defa ticari manada bir reklam örneği verilmiştir.¹²⁹ Osmanlı basınında dekorasyon ve mobilya ile ilgili reklamlar fazlalaşmış, bu durum tüketimi yönlendirmiştir.

“Paris'te kain Salamon'un fabrikası imalatından olarak gayet ağır ve nefis kanepeler ve sandalyeler ve masa ve sıdkile mamül yataklık ve duvara asılmak üzere envai resim tahtaları ve saatler ve birtakım küçük sandıklar ve biçimle ev eşyası celp olunarak Beyoğlu'nda Aynalı Çarşı'nın karşısındaki hanede satılmakta idiği”¹³⁰

Ceride-i Havâdis'te basılan bu reklam ithal ürünlerin Osmanlı piyasasındaki yeri ile ilgili bilgi vermektedir. Reklamda Avrupa ürünlerinin çeşitliliğinden bahsedilerek, dükkânla ilgili adres bilgisi de verilmiştir.

Her ne kadar reklam ile ürün konusunda bilgilendirme yapılsa da mobilya ve dekorasyon konusunda yanlış veya eksik kullanımlar görülmüş, Osmanlı evleri tam manasıyla Avrupai bir görünüme bürünmemiştir. Kimi zaman aynı oda içerisinde yer alan eşyalar farklı lisanı konuşmuştur. Şark ve Garp kültürünün ürünleri olan eşyalar bir arada bulunmuştur. Batı tarzı tüketim anlayışı Osmanlı konutlarında kimi zaman kargaşaya sebep olmuştur. Eski kültüre ve yeni kültüre ait eşyaların bir arada kullanılması kültür dengesinin bozulmasına sebep olmuştur. Kimi zaman da eşyalar yanlış kullanılmıştır. Mesela evlerin giriş kısmında kullanılan vestiyer bazı konaklarda salonlarda yer almıştır. Konsolun üzerine asılan aynalar kimi Osmanlı konaklarında komodinlerin üst kısmında yer

¹²⁹ Orçan, a.g.e., s. 92.

¹³⁰ Çakır, a.g.e. s.121.

almıştır. Avrupalı erkeklerin çalışma odasında kullandıkları masalar Osmanlı'da salonlarda yer almıştır.¹³¹

Yanlış kullanım örneklerinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde kullanılan Batı menşeli mobilyalar geleneksel usule göre yerleştirilmiştir. Eski sedirlerin yerine geçen sandalye ve koltuklar aynı sedirlerin kullanıldığı gibi duvarlara yaslanarak sıralanmıştır. Dolmabahçe Sarayı'ndan İstanbul'un seçkinlerinin köşk ve yalılarına kadar bu durumu görmek mümkündür.¹³² Osmanlı hanelerinde eşyaların işlevsel açıdan yanlış kullanımı yahut Batı ürünlerinin geleneksel biçimde kullanılması yadırganması gereken bir durum değildir. Zira toplumların değişimi, tüketim alışkanlıklarının dönüşümü, kültür farklılaşması gibi durumlar birdenbire yaşanan gelişmeler değildir. Osmanlı evlerindeki bu zıtlık da zaman içerisinde yerine oturmuş ve anlamlı hale gelmiştir.

Osmanlı konutlarının iç mekânında yaşanan değişimler zamanla dış mekânı yani kentlerin dokusunu etkilemiştir. Kentler modernleştikçe sokaklar genişletilmiş, cumbalar küçültülmüş ve belli bir süre sonra kaldırılmıştır. 1860 sonrası Osmanlı konutlarında balkon yer almaya başlamıştır.¹³³ XIX. yüzyılda Osmanlı'ya gelen tuğla, demir, kiremit ve cam gibi yapı malzemeleri konut teknolojisinde değişimlere sebep olmuştur. Pera, yeni İstanbul'un simgesi haline gelmiştir. Geleneksel sofalı Osmanlı ev tipi yerine, Pera'da Batı tarzı koridorlu plan tipiyle yapılmış apartmanlar modernleşen Müslüman halkın yeni yaşam alanı haline gelmiştir. Avrupai apartman tipinde Avrupa tarzı mobilyalar kullanılmıştır.¹³⁴ Pera'da apartmanlar yükselmiş, İstanbul'un dokusunda radikal değişimler yaşanmıştır.

XIX. yüzyıldan itibaren gelişen kentleşme neticesinde konutlarda kat sayısı arttıkça evin dışarısında yer alan tuvalet ve hamam kültürü değişmiş, bununla beraber alaturka tuvaletin yerini alafranga tuvalet almaya başlamıştır.¹³⁵ Görüldüğü üzere XIX. asır Osmanlı İmparatorluğu açısından hem iç hem de dış

¹³¹ Demirarslan, a.g.e., s. 58.

¹³² Esenbel, a.g.e., s. 9

¹³³ Demirarslan, a.g.e., s.61

¹³⁴ Demirarslan, a.g.e., s.43

¹³⁵ Demirarslan, a.g.e., s.56

mekânın farklılaşma sürecini barındırmaktadır. Küçük çapta başlayan değişimler zamanla büyük dönüşümleri meydana getirmiştir. Bir alanda yaşanan farklılaşma başka bir alanı etkilemiş, modernleşme çok boyutlu bir hal almıştır.

Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'nda hane içi değişim saray ehlinde başlayarak topluma sirayet etmiştir. Bu toplumdaki kasit bürokratlar, üst düzey yöneticiler ve şehirli elit kesimdir. Zira fakir fukara evlerinde mühim değişimler yaşanmamıştır. Avrupai dekorasyonun yayıldığı evler alım gücüne sahip halkın haneleridir. Ancak bu durum geleneksel Osmanlı hanesinin dönüşümüne engel olmamıştır. İlk aşamada evlerin içi farklılaşmış, kullanılan ürünler Avrupalılaştırmış; sonra dış mekân geleneksellikten uzaklaşarak Batı yönünde şekillenmiştir.

2.4. EVLERDEN YÜKSELEN PİYANO SESLERİ: EŞYALARIN DEĞİŞİMİ

“Gazete tespihin, sigara çubuğun, şarap iyi suyun, yaylı araba arabanın, piyano davulun, Fransız grameri Arap sarf ve nahivinin, kârgir ev ahşap evin yerini almaktadır.”¹³⁶

Yenileşme hareketleri Osmanlı halkının giyim-kuşamını, ev dekorasyonunu etkilemekle kalmamış, günlük yaşamında kullandığı eşyaları da değişime uğratmıştır. Avrupa medeniyetini yansıtan piyano, araba, gramofon, şezlong, çatal-bıçak, dikiş makinesi gibi ürünler toplumsal hayattaki yerini almıştır.

Alafranga hayat tarzının Osmanlı ülkesine soktuğu en önemli eşyalardan ilki piyanodur. İlk başta kentli elit tarafından sahiplenilen piyano, Avrupalı gibi yaşamının koşulu sayılmıştır. İçinde piyano bulunan evlerin Batılı bir görünüm aldığı düşünülmüştür. Maddi durumu iyi olan aileler çocuklarına piyano dersleri için özel hocalar tutmuşlardır. Avrupa'dan piyano öğretmek için gelen yabancı mürebbiyelere sıkça rastlanır olmuştur. 1847 yılına ait Ceride-i Havadis'te piyanoya yönelik reklamlar bu bağlamda verilebilecek ilk örnekler arasındadır. Piyano, saz olarak halka tanıtılmış, bunu öğrenmek isteyenlere Avrupa'dan

¹³⁶ Amicis, a.g.e., s. 115.

İstanbul'a gelen ve Fransızca ile İngilizce bilen bir kadının ders vereceği ilan edilmiştir. Yapımında çeşitli ağaçların malzeme olarak kullanıldığı ve Fransa'dan getirilen piyanoları satın almak isteyenlere Beyoğlu adres olarak gösterilmiştir. Londra'dan ithal edilen piyanolarla ilgili ilanlar da verilmiştir.¹³⁷ Bu gibi reklamlar Batı'ya ait bir ürünün Osmanlı topraklarında ne derece yayıldığını göstermesi açısından ehemmiyet taşımaktadır. Piyano zamanla ithal ürünü olmaktan çıkmış, Osmanlı tebaası tarafından üretilir hale gelmiştir. Piyano kullanımı alafranga yaşamın sembolü haline gelmiş ve bu durum edebi eserlere yansımıştır. Dönem romanlarına bakıldığında Avrupalı yaşama sahip ailelerin üyeleri piyano ile özdeşleştirilmiştir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* adlı eserinde maddi durumu oldukça iyi olan Adnan Bey'in kızı Nihal, Fransız dadıdan piyano çalmayı öğrenmiştir. Evde kimi akşamlar piyano ziyafetleri vermektedir. Ahmet Mithat Efendi *Felâtnun Bey ile Rakım Efendi* adlı eserinde eve aldığı cariye Canan'ın piyano merakı nedeniyle bir piyano satın alan Rakım Efendi'nin bu durumu şu şekilde anlatılır.

Kulekapısı'nda bir muzıkacı dükkânına girip Yozefino'nun seçtiği gayet iyi bir piyanoyu yedi yüz franga aldılar. Rakım dört yüz frangını peşin verdi. Küsuru için de yine Yozefino'nun tavsiyesi üzerine bir ay zaman alıp piyanoyu sırt hamalına yüklettiği gibi eve gönderdi. Vay Canan'daki sevinç! Kız çıldıracak be!¹³⁸

Piyano merakı kimi zaman maddi imkânsızlıkları geride bırakmıştır. Piyano sadece zenginlerin kullandığı bir alet olmaktan çıkıp orta gelirli ailelerin evlerini de süslemiştir. Piyano bir yandan toplumda bu kadar popüler hale gelirken, diğer yandan piyano ve beraberinde gelen eğlence anlayışı ve bunlara gereğinden fazla önem verme toplumun muhafazakâr kesimleri tarafından eleştirilmiştir. İbnü'l-Hakkı Mehmet Tahir "*Meşrutiyet Erkekleri*"nde Osmanlı toplumunda piyanonun kullanımı ile ilgili şunları ifade etmiştir:

Onlara göre Avrupa ve Amerika'nın sefâhata, eğlenceye, felâkete, zarara, ziyana aid şeylerini taklîd etmek terakkî eylemektir. Buna şâhid olmak üzere binlerce misâl gösterebilirim. Ziraat için Avrupa'da bin türlü âlât-ı cedide vücuda getirilmiş ve bunların nef'i şüpheden berî bulunmuş iken

¹³⁷ Çakır, a.g.e., s. 109-111.

¹³⁸ Mithat Efendi, A.(2006). *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi* (E.Aytar, Haz.). Ankara: Kitap Zamanı Yayınları. s. 43.

gerek Rumeli ve gerek Anadolu çiftçilerinin yalnız birkaç tanesinde bu makinelerle iş görüldüğü halde yine Avrupa ihtirâ'âtından piyano mahzâ âlât-ı zevk ve sefâhatten olduğu için pek çok aileler bundan birer tane edinmişler, edinmeyenler de gerek istikrâz etmek, gerek bedelini mukassıtan ödemek için birer piyano edinmeyi yiyecekleri ekmekten, oturdukları evin kirasından evvel düşünmekte bulunmuşlardır... En küçük bir Avrupa hükûmetinin leddi'l hâcce kendi memleketini müdâfaa için bir üç yahud beş tane tahtelbah harb sefinesi olduğu, bizim henüz bir tane bile olsun öyle bir gemimiz bulunmadığı halde en fakir evlerimizde dahi gramafon, fotoğraf makineleri mevcuttur. Sonra bizde en fakir ailelere varıncaya kadar her evden her gün yeniden yeniye plaklar iştirâ edilmek suretiyle bî-lüzûm mesârif ihtiyâr edilmektedir.¹³⁹

İbnü'l-Hakkı Mehmet Tahir ifade ettiği bu sözlerle Batı'nın sahip olduğu ve işe yarayan teknolojik gelişmelerin ve aletlerin Osmanlı toplumunda yer etmemesine karşın piyano gibi zevk ve eğlence ürünlerinin halk arasında hızla yayılmasını eleştirmiştir. Maddi olarak yetersiz olan kimi ailelerin karınlarını doyurmaktan ziyade bir piyanoya sahip olma heveslerini dile getirmiştir.

Piyanonun yanı sıra Osmanlı modernleşmesinin tüketim üzerindeki etkisini yansıtan eşyalardan bir diğeri de arabalardır. Arabalar, şehirlerin en güzel yerlerini gezmek için kullanılan araçlar olarak ün kazanmıştır. Arabaya sahip olmak ise Batılı gibi yaşamının ve Avrupa modasına uymanın açık bir göstergesi haline gelmiştir. Bu bağlamda Recaizade Mahmut Ekrem, Bihruz Bey kişiliği ile araba sevdasını özdeşleştirir ve bunu şu sözlerle ifade eder:

...İstanbul'a geldikten sonra üç şeye merak sarmıştı: Birincisi araba kullanmak, ikincisi alafranga beylerin hepsinden daha şık, daha süslü gezmek, üçüncüsü de Beyoğlu'ndaki tatlısu Frengi berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolardaki garsonlarla, başını gözünü yarararak Fransızca konuşmak... Beyoğlu Caddesi'nde, Kâğıthane yollarında araba kullanmak hevesiyle, en şiddetli poyrazın karşısında tiril tiril titreyen Bihruz Bey, yazın da mesela ağustos ortasında, otuz, otuz beş derece sıcak günlerde Çamlıca, Haydarpaşa, Fenerbahçe yollarında yine o hevesle, en kızgın güneşin altında haşım haşım haşlanır, fakat bu işkenceleri kendisi için zevk sayardı... Araba gerçekten o senenin moda rengi olan gayet açık tatlı sarıya boyanmıştı. İki yanında büyük, süslü ve yaldızlı harflerle M.B. markası okunuyordu. Tekerleklerinin çukurları incecik, fakat kendisi fazlasıyla yüksek, zarif, göz alıcı ve halk deyimi ile kız gibi bir şeydi.¹⁴⁰

Recaizade Mahmut Ekrem'in dönemin toplumsal yapısı ve Avrupalılaşmaya çalışan karakterleri hakkında geniş bilgiler veren bu eserinde, "şehirli ve modern

¹³⁹ Çıkla, a.g.e., s. 220.

¹⁴⁰ Ekrem, R.M.(2008). *Araba Sevdası* (R.Ş.Güngör, Ed.). İstanbul: Antik Dünya Klasikleri. s. 12-15.

tip” başlıca unsurları ile ele alınmıştır. Görüldüğü üzere giyimine düşkün, yabancı dil bilen ve bununla konuşmayı tercih eden Bihruz Bey araba tutkunluğu ile hayranı olduğu medeniyeti temsil etmektedir. Bu temsili yalnız roman kahramanları yapmamış, gündelik yaşam içerisinde Osmanlı saltanat ailesi arabayı aktif olarak kullanmaya başlamıştır. Avrupalılaşmaya başlayan Osmanlı Sarayı’nda ise saltanat arabası moda olmuştur. Bayram ve cuma selamlığına araba ile giden padişah ve ailesi, bu hareketiyle toplum kadar modernleşmeyi ve Avrupa ürünlerinin kullanımını yansıtmıştır.¹⁴¹

Yeni tüketim kalıplarının toplum yaşamına yerleşmesi teknolojik aletlere ilgiyi artmıştır. Daha önce halayık ve gündelikçilere yikatılan çamaşırlar artık belli bir kesim tarafından Avrupa’dan gelen çamaşır makinelerinin bulunduğu çamaşırhanelerde yıkanmıştır. Ceride-i Havadis’te 1857’de yayımlanan bir reklam şöyledir:

Çarh vasıtasıyla çamaşır yıkamak için mukaddema Avrupa’da icat ve ihdas olunmuş olan aletten bu defa bir zat buraya dahi celp ederek ütüsüz olduğu halde beher düzine altı ve ütülendiği surette on iki kuruşa Taksim’in üst tarafında kâin Feriköy’ünde icra-yı sanat eylemekte bulunmuş ve tarife hacet olmadığı vecihle adeta el ile yıkanan çamaşırların ve bâ-husus tülbent ve sair bu gibi ince şeylerin kumaş ve akıntısı bozulduğu halde işbu çarh vasıtasıyla yıkanarlarda öyle tehlikeler olmadığından istek edenlerin Beyoğlu’nda nam mahallede Asmalı Mescit’te Telgrafhane ittisalinde bulunan dükkâna müracaat eylemeleri ilan kılınmıştır.¹⁴²

Çamaşır makinelerinin yanı sıra Singer dikiş makineleri 1860’lı yıllarda Osmanlı topraklarına girmiştir. 1881 yılında ise Singer İstanbul’da bir satış mağazası açmıştır. Bu durum Osmanlı’da dikiş makinesine olan talebin yoğun olmasından kaynaklanmaktadır. Zaman içerisinde Beyoğlu, Galata, Karaköy, Kadıköy, Bakırköy, Balat, Beşiktaş, Üsküdar ve Büyükdere’de Singer şubeleri açılmıştır.¹⁴³ Giyim-kuşam açısından önemli bir icat olan dikiş makineleri 1870’lerden itibaren Osmanlı ülkesinde yayılmıştır. İstanbul’dan taşraya kadar Avrupa’nın dikiş makineleri ve kıyafet kalıpları kullanılarak yapılan elbiseler

¹⁴¹ Tanpınar, A.H. (2010). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi (A.Uçman, Haz.)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 129.

¹⁴² Çakır, a.g.e., s. 88.

¹⁴³ Köse, Y. (2016). *Dersaadet’te Tüketim (1855-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s. 181-184.

giyilmeye başlanmıştır.¹⁴⁴ Avrupa ürünleri kullanılarak yapılan Avrupa tarzı elbiseler, Avrupa'dan gelen aksesuarlarla süslenmiştir. (Ek 7)

Kadınları cezp edecek olan bijuteri ürünleri XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'dan getirilmiştir. Osmanlı topraklarında Batı tarzı altın kordonlar, elmas gerdanlıklar, bilezikler, küpeler, saatler, mücevherler satılmaya başlamıştır.¹⁴⁵ Ceride-i Havadis'te ithal kürkler üzerine reklam verilmiştir. 1857'de çıkan bir sayısında zarif, modern, dayanıklı olduğu vurgulanan kürklerin, İstanbul'da bulunmadığı tüketiciye telkin edilmiştir.¹⁴⁶ Modernleşme döneminde şemsiye bir süs eşyası ve moda unsuru olarak kullanılan bir başka üründür. Şemsiye kadın için çekici bir imaj oluşturduğundan kadının sokaktaki süsü haline gelmiştir.¹⁴⁷ Erkekler için ise şemsiyeyi elde taşımak kimi zaman baston niyetine kullanmak alafranga bir yaşamı sembolize etmiştir.

Osmanlı modernleşmesinde tüketim alışkanlıklarının değişimi konusunda değinilmesi gereken bir başka unsur mutfak eşyalarıdır. Klasik Osmanlı mutfak kültürü yavaş yavaş değişmeye uğramış, Batılı olmaya özen gösteren evlerde onun yerini Avrupa mutfak kültürü almıştır. Nitekim sadece kullanılan eşyalarda değil, yemek çeşitlerinde ve pişirme usullerinde de Batı'ya benzemeye çalışılmıştır. Toplumun geleneksel davranışlarında farklılaşmalar görülmüştür. Basın burada önemli bir rol üstlenmiş, çatal bıçak kullanımı, bardakla su içmek gibi pek çok konu dönemin yayın organları tarafından topluma anlatılmıştır. Eski davranışlar kaba saba gösterilmiş, yeni davranışlar ve eşyalar topluma tanıtılmıştır. Avrupa'da uygulanan belirli bir zaman diliminde yemek yeme alışkanlığı Osmanlı toplumuna da girmiştir. Sofralarda çatal ve bıçak kullanımı yaygınlaşmış, bunların kullanımına, hangi yemeklerde hangisinin tercih edileceğine dair açıklamalar getirilmiştir.¹⁴⁸ Çatal, kaşık, bıçak gibi eşyalar birçok yeni alışkanlık gibi ilk aşamada halkın tepkisini çekmiş fakat zamanla

¹⁴⁴ Görünür, a.g.e., s. 31.

¹⁴⁵ Çakır, a.g.e., s. 90.

¹⁴⁶ Çakır, a.g.e., s. 86.

¹⁴⁷ Çıkla, a.g.e., s. 173.

¹⁴⁸ Meriç, N. (2000). *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları. s. 341-343.

tepki gösteren kesimler tarafından da kullanılmaya başlamıştır. Serasker Hüsrev Paşa bu duruma örnektir.

1829'da İngiliz temsilci Gordon tarafından verilen bir baloya sadrazam, kaptan-ı derya, Serasker Hüsrev Paşa gibi önemli kişiler de katılmıştır. Hüsrev Paşa, baloda kullanılan çatal kaşık gibi bazı mekruh şeylerden rahatsız olmuştur. Ancak daha sonra som altından yapılan çatal kaşığı padişaha hediye etmiştir.¹⁴⁹ Burada ilk aşamada eleştirilen bir gelişmenin kullanım alanları yaygınlaştıkça zamanla kabullenilmesi söz konusudur. Nitekim çatal-kaşık-bıçak XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık şehirli zengin ve orta sınıf haklı sofralarının vazgeçilmezi haline gelmiş, toplumdaki kullanım oranı artmıştır.

Tüm bunlar neticesinde Batı tarzı eşyaların Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşmasını, toplumunun Avrupa yönünde değişmesini özünü kaybetmesi olarak gören İtalyan seyyah Amicis'in şu sözleri dönemin yapısını anlamak açısından önemlidir:

Gazete tespihin, sigara çubuğun, şarap iyi suyun, yaylı araba arabanın, piyano davulun, Fransız grameri Arap sarf ve nahivinin, kârgir ev ahşap evin yerini almaktadır. Her şey bozuluyor, her şey değişiyor. Belki de bir asra kalmadan, eski Türkiye'yi aramak için Anadolu'nun en uzak vilayetlerine gitmek gerekecek.¹⁵⁰

Amicis'in bu ifadesinden Osmanlı ülkesinin yaşadığı farklılaşmanın hızla arttığı, halkın pek çok kesiminde yayıldığı anlaşılmaktadır. Klasik Osmanlı kültüründe kullanılan eşyaların Avrupa ürünlerine değişimi söz konusudur. Yabancı bir gezginin Osmanlı ülkesini ziyareti sırasında gözlemlediği bu durum, Avrupalı gibi yaşama anlayışının toplumda ne derece etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

2.5. JOINVILLE SOSLU KALKAN BALIĞI: GIDA TÜKETİMİNİN FARKLILAŞMASI

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda Avrupa ile temasın artması neticesinde geleneksel mutfak kültürü de farklılaşmıştır. Batı'ya ait ürünlerin

¹⁴⁹ Kabacalı, a.g.e., s. 217-218.

¹⁵⁰ Amicis, a.g.e., s. 115.

Osmanlı piyasasında fazlalaşması damak tadını etkilemiştir. Tüketim anlayışındaki değişim Osmanlı toplumunun beslenme alışkanlıklarına yansımıştır. Domates, patates gibi ürünler Osmanlı sarayının, elit kesiminin ve XIX. yüzyılda yükselişe geçen orta sınıfın sofralarını süslemiştir.¹⁵¹ Batı kültürü ile temas mutfak kültüründe değişimler meydana getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde son dönemde gıda sektöründe yer alan Avrupalı ürünler arasında çikolata ve kakao da önem taşımaktadır. Hammaddesi Osmanlı topraklarında olmayan bu ürünler, ithalatın artması sonucunda Osmanlı'da satılmaya başlamıştır. Yeni tüketim malları arasında yer alan Nestlé markası Osmanlı piyasasına 1878'de girmiştir. Nestlé, ilk başta konsantre süt ürününü tanıtmış, arkasından çikolata ve kakao satışına başlamıştır.¹⁵² Nestlé ürünlerini reklam yoluyla Osmanlı halkına duyurmuş, faydalarını anlatan yazılar yayımlatarak toplumun yabancı olduğu bu maddeler hakkında bilgilendirme yapmıştır. (Ek 8 ve Ek 9)

Domates, patates, çikolata, kakao, bebek sütü gibi Avrupa'dan gelen birçok ürün yeme-içme alışkanlıklarında yeni bir tüketim sahası meydana getirmiştir. Osmanlı ülkesine gelen yabancıların anılarından elde edilen bilgiler bu durumu doğrular niteliktedir. Oğlunun İngiliz Büyükelçiliğindeki sekreterliği sırasında Osmanlı topraklarını ziyaret eden Max Müller ve eşi Georgina Adelaide Müller Osmanlı gündelik hayatına dair gözlemlerde bulunmuşlardır. Eşinin bizzat II. Abdülhamit tarafından Saray'a davetini ve bu davet sırasında yaşananları kaleme alan Bayan Müller, bir akşam yemeği sırasında Saray sofrasında olanları not etmiştir. Burada dikkat çeken menünün Türkçe-Fransızca olması ve yemeklerin Fransız mutfağından olmasıdır.¹⁵³

Akşam yemeği 23/4 Haziran 1893

Windsor Çorbası

Börek

Joinville soslu kalkanbalığı dilimleri

¹⁵¹ Faroqhi, a.g.e., s. 289.

¹⁵² Köse, a.g.e., s. 146.

¹⁵³ Müller, a.g.e., s. 70.

Royal soslu kuzu budu

Trüf mantarlı kanatlılar

Mayonezli bildircin

Saplı kuşkonmaz

Punç

Kızarmış turfanda piliç

Pilav

Viktorya usulü ananas

Vanilyalı Bavaria

Dondurma¹⁵⁴

Görüldüğü üzere 19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı saray mutfağında Avrupa usulü yemekler pişmiş, bunlardan bazıları Batı dilindeki karşılıklarıyla kullanılmıştır.

¹⁵⁴ Müller, a.g.e., s. 70.

3. BÖLÜM: ÂDÂB-I MUÂŞERETİN MODERNLEŞMESİ

Yeniçağ başlarından itibaren Avrupa'da yaşanmaya başlanan "medenileşme" süreci ile beraber âdâb-ı muâşeret gündelik hayatın doğal bir gerekliliği haline gelmiş ve Osmanlıların Avrupa kültürüyle temaslarının artışı ile birlikte İstanbul elitleri içerisinde kendisini hissettirmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren artık, ister milli ister uluslararası alanda seçkin bir yerde bulunabilmek, genel kabul görmüş âdâb-ı muâşeret kurallarına uymakla mümkündür.¹⁵⁵ Tüccarzâde Hilmi'nin de belirttiği üzere;

"Avrupa âdâb-ı muâşeretini bilmeliyiz. Çünkü Avrupa ile temasımız arttıkça bu âdâb-ı muâşereti, bu merasim-i efrence öğrenmek zaruriyetindeyiz".¹⁵⁶

XIX. yüzyıl başlarından itibaren büyük bir hızla Batı'ya doğru yön değiştiren âdâb-ı muâşeret kuralları Avrupalı tüketim biçimine yönelişi hızlandırmıştır. Bu dönemdeki âdâb-ı muâşeret yayınları maddi olanı ön plana çıkararak kültürel değişimin şekilci yanını ele almıştır.¹⁵⁷ Bu durum Avrupalı ürünleri tüketen ve onlara göre görgü kurallarını biçimlendiren bir insan figürü yaratmıştır. Bu bölümde Osmanlı toplumunda farklılaşan davranış biçimleri ve görgü kuralları incelenerek bunun yeni Osmanlı imajı oluşumuna etkisi ele alınacaktır.

Osmanlı modernleşmesi Tanzimat Dönemi ile yeni bir görünüm kazanmış, yeni bir safhaya girmiştir. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde II. Mahmut'un başlattığı yenilik hareketleri devam etmiştir. Galata ve Pera önemli mekânlar haline gelmiş, burada yaşayan toplumun zengin kesimleri giyim-kuşam, davranış biçimi olarak alafranga usulü benimsenmiştir. Şarkı ve dans eğitimi almak, jimnastik yapmak, Avrupalı saç modelleri kullanmak, gösterişli şapkalar giymek bu dönemin moda olan alışkanlıkları arasına girmiştir.¹⁵⁸ Yeni mekânlar, yeni eşyalar ve yeni kılıklar davranışları gitgide şekillendirmiş, klasik Osmanlı görgüsü farklılaşma aşamasına girmiştir. Gelenekselliğin hâkim olduğu dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda âdâb-ı muâşeret kuralları İslami

¹⁵⁵ Ziya, S. (1927). *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*. İstanbul: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası. s. 6-8.

¹⁵⁶ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s.79

¹⁵⁷ Orçan, a.g.e., s. 99.

¹⁵⁸ Özer, a.g.e., s. 35.

kaideleri yansıtmaktadır. Yaşlılara hürmet, el öpmek ve kadınlarla konuşurken yüzüne bakmamak bunun örneklerindedir. Ancak XIX. yüzyılda Avrupa tarzı tüketimin yaygınlaşması beraberinde birtakım kurallar getirmiş, eski davranışlar çözülmeye uğramıştır.

Avrupa terbiye kuralları XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaygınlaşınca alafranga ve alaturka ayrımı yaşanmaya başlanmıştır. “Alafranga” kelimesi Tanzimat dönemindeki sosyo-kültürel atmosferin bir ürünüdür ve Batı âdâb-ı muâşeretinin Osmanlı günlük yaşamındaki yansımaları ifade etmektedir.¹⁵⁹ Alafranga hayat hem Avrupa ürünlerini kullanmayı hem de Avrupa kültür ve medeniyetine uygun davranmayı gerektirmektedir. Avrupa kültürüne sempati duyan Osmanlı fikir adamları alafranga adabını çağdaş Osmanlı için en önemli unsur olarak görmüştür. Nitekim 1894 yılında Ahmet Mithat Efendi, alafranga adabın halk nazarında tepki gösterilecek bir durum olmadığını göstermek adına bir eser meydana getirmiştir. Ahmet Mithat’a göre, Osmanlı bireyi, İslam kültüründen ve ailesinden aldığı geleneksel terbiyesini Avrupa kalıbı içinde sunmalıdır.¹⁶⁰ Tıpkı Tüccarzâde Hilmi Efendi’nin düşüncesi gibi içsel olarak aynı kalınmalı ancak davranış biçimleri yeni bir hal almalıdır.

XIX. yüzyıl Osmanlı yaşamına şahit olmuş Tüccarzâde Hilmi gibi âdâb-ı muâşeret eserleri verenler değişimin boyutları üzerinde durmuştur. Ona göre milli ve dini değerlerden ödün vermeden Avrupa’nın âdâbını öğrenip uygulamak gerekmektedir.¹⁶¹ Tüccarzâde Hilmi Japonya usulünde bir Avrupalı yaşamı hayal etmektedir. Tanıdığı Japonların bir kısım Avrupalılardan daha Avrupalı davrandığını ama evlerinin içinde Japon âdâb-ı muâşeretini uyguladıklarını, milli değerlerine sahip çıktıklarını ifade etmiştir. Ancak Şarklıların birkaç zahiri davranış dışında Avrupa âdâb-ı muâşeretini tanımadığını eleştirmiştir.¹⁶²

¹⁵⁹ Doğan, a.g.e., s. 178.

¹⁶⁰ Esenbel, a.g.e., s.12-13.

¹⁶¹ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 82.

¹⁶² Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 80.

“Gerek terbiye-yi diniye ve milliyemizi muhafazadaki iktidarsızlığımız gerek Avrupa âdâb-ı muâşeretine vukufsuzluğumuz Avrupalılarla ihtilatta bazen öyle çirkin vaziyetlere sokuyor ki tarifi kabul etmez”.¹⁶³

Bu bağlamda Tüccarzâde Hilmi'nin hayalini kurduğu Osmanlı kimliği tamamıyla Avrupalı imajına bürünmeden kendi değerlerine sahip çıkarak oluşturulacak yeni bir hüviyettir. Batı medeniyetinin görgü kurallarını şekilsel olarak değil özümseyerek uygulamak asıl hedeftir. Fakat bu hedefin gerçekleşmesi uzun bir süreci kapsamaktadır.

XIX. yüzyıl âdâb-ı muâşereti üzerinde söz söyleyen ve Avrupa medeniyetini ailesi efradı ile takip eden Ahmet Cevdet Paşa da, modern âdâb-ı muâşeret kaidelerinin Osmanlı'nın var olan kültürü ile ters düşmeyen yönlerinin alınması taraftarıdır. Mısır'dan gelen ve fütursuzca para harcayan kadınları örnek alan Osmanlı kadınlarının alışveriş düşkünü ve tüketici özelliklerini eleştiren Ahmet Cevdet, modadan uzak durulmasını ve tüketici aile konumundan uzaklaşılmasını önermektedir.¹⁶⁴ Tüketim eksenli değişime karşı çıkarak, geleneksel imajın çok ötesinde olan davranışları eleştirmiştir. Fakat Avrupa tüketim ürünleri XIX. Yüzyılda Osmanlı toplumunda çoğaldıkça Avrupa kaideleri oldukça yaygınlaşmış; zengin ve orta sınıf şehirli halk tarafından benimsenmiştir.

Modernleşmenin öncüsü olan toplumsal kesimler tarafından Batılı olan medeni ve değerli iken alaturka olan daha aşağı görülmüştür. Boyunbağı kullanmak, yemeği masada ve çatal bıçakla yemek, tiyatro ve baloya gitmek, tıraş olmak şapka giymek yenilikçi bir tutum olarak toplumda yerini almıştır.¹⁶⁵ Medeni ülkelerde kadınlar davetlere icabet eder, oyunlara gider, tiyatrolarda sahne alır, eşlerinin tanıdıkları ile tanışır, eşlerini de kendi tanıdıklarıyla tanıştırlar.¹⁶⁶ Önceden evli hanımların yanında eşi olmadıkça davetlere katılması uygun görülme de zamanla özellikle modernleşme bağlamında bu hususta müsamahakâr hareket edilmiştir. Kadınların ve erkeklerin akşam yemeklerine

¹⁶³ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 80.

¹⁶⁴ Baykara, a.g.e., s. 219-222.

¹⁶⁵ Bozdoğan, S. ve Kasaba, R. (1998). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s. 75.

¹⁶⁶ Safveti Ziya, a.g.e., s. 9.

nasıl katılması gerektiğini anlatan Safveti Ziya şunları belirtmiştir: “Akşam yemekleri davetlerinde kadınlar dekolte tuvalet giyerler. Dekolte tuvalet, göğüs ve kolları açık tuvalet demektir...” Erkekler gömlek, yelek giyerek boyun bağı takarlar.¹⁶⁷ Avrupalılaştan mekânlar içerisinde Avrupalı kıyafetler giyilmiş ve Avrupalı davranışlar sergilenmiştir. Zira kültür bir bütündür; iradî bir şekilde belli başlı değişiklikler yapmak, bu değişiklikleri sınırlandırmak mümkün değildir. Ancak Osmanlı son döneminde eserler veren âdâb-ı muâşeret yazarları toplum için yönlendirici bir rol üstlenmişlerdir. Yeni tüketim kalıpları ve yeni davranış biçimleri konusunda halkı aydınlatıcı yazılar kaleme almışlardır.

Bunlardan biri olan ve XX. yüzyılın başlarında yeni Türk kimliği için bilgilendirici âdâb-ı muâşeret eserleri veren Safveti Ziya, Avrupa usulünde kabul günleri ile ilgili hususları detaylandırmış; toplumu bilgilendirmek istemiştir. Nitekim ‘Kabul etmek ve kabul edilmek’ merasimi Avrupa’da aileler arasında çok gerekli bir kuraldır.

“Yevm-i kabullere saat beşten sonra gidilir saat yediden fazla kalınmaz... Dans edilmek üzere davet olunduğunuz çaylarda ev sahibesiyle ve kerimeleriyle herkesten evvel dans etmek muvafık-ı nezakettir... Yevm-i kabullere, dans edilen çay ziyaretlerine daima koyu renk esvapla... ...düğmeli veya bağlı potin, veya bağlı iskarpinle gitmek ve koyuca bir boyun bağı takmak lazımdır. Salonlara eldiven elde olduğu halde girilmez”.¹⁶⁸

Buradan anlaşılan dans gibi yeni eğlence biçimlerinin, kravat, eldiven, iskarpin gibi yeni kılık-kıyafetlerin yeni görgü kuralları olan yeni bir insan tipi meydana getirmesidir. Bu durum aynı zamanda zarif olarak kabul edilen davranışlara sahip bu insanların ne şekilde tüketim yapması gerektiğinin bir yansımasıdır.

Nasıl giyinileceği, nasıl davranılacağı, nasıl oturulup nasıl kalkılacağı konusunda bilgiler veren Safveti Ziya, davetlerle ilgili detaylı yazılar yazmaktaki amacının hem ev sahibine hem de davetlilere rehber olmak olduğunu belirtmiştir. Örneğin; ev sahibi davetlilerin rahatı için çok fazla kimse çağırılmamalıdır. Akşam ziyafeti vermek isteyenler ikramlarını önceden belirlemelidir. Takımları sırasıyla masaya yerleştirmelidir. Sofra örtülerinin kar

¹⁶⁷ Safveti Ziya, a.g.e., s. 138.

¹⁶⁸ Safveti Ziya, a.g.e., s. 104-105.

gibi beyaz olmaları şarttır. Sofra şamdanlarla ve çiçeklerle süslenmelidir.¹⁶⁹ Bu bilgilerden yola çıkarak yeni tüketim unsurlarını ve bunlar doğrultusunda değişen davranış şekillerini görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan tüketim unsurlarının değişimi, Avrupalı ürünlerin toplumsal yaşamda yerini alması Osmanlı halkının davranış biçimlerinde değişimler meydana getirmiştir. Batı medeniyetine duyulan sempati onun kültürüne ve görgü kurallarına yönelik toplumsal ilgiyi artırmış, bu durum yine tüketime yön vermiştir. Davranışıyla modernleşen Osmanlı halkı arasında bu görgü kurallarını sergileyebilmesi açısından tüketim tarzı yeniden şekil almıştır. Tüketim, davranışlara yeni bir boyut kazandırmakla birlikte yenileşen âdâb-ı muâşeretten etkilenmiştir.

Yenileşme hareketleri neticesinde masanın Osmanlı yaşamına girişi beraberinde birçok yeni âdâb-ı muâşeret kuralları getirmiştir. Buna göre sofraya oturunca yapılacak ilk iş tabağın üzerindeki peçeteyi dizlerin üzerine koymaktır. Yemek alırken tabağı fazlaca doldurmak ayıptır. Safveti Ziya'nın belirttiği üzere; "Şarap ve su içtikten sonra ağzını peçete ile silmek ve bardağın kenarını yağlamamaya dikkat etmek lazımdır".¹⁷⁰ Görüldüğü üzere Avrupa yemek kültürüne ait peçete davranışlardan etkilenen yeni bir tüketim unsuru olarak Osmanlı sahasında yerini almıştır.

Âdâb-ı muâşeret kitaplarına göre bazı yemekler kendilerine özel araç ve gereçlerle yenilmelidir. Balıklar çatal ve bıçak kullanılarak tüketilmelidir.¹⁷¹ Buradan hareketle klasik Osmanlı mutfak kültürü yavaş yavaş değişmeye uğramış, Batılı olmaya özen gösteren evlerde Avrupa mutfak kültürü yaygınlaşmıştır. Nitekim sadece kullanılan eşyalarda değil, yemek çeşitlerinde ve pişirme usullerinde de Avrupa'ya benzemeye çalışılmıştır. Toplumun geleneksel davranışlarında farklılaşmalar görülmüştür. Basın burada önemli bir rol üstlenmiş, çatal bıçak kullanımı, bardakla su içmek gibi pek çok konu dönemin yayın organları tarafından topluma anlatılmıştır. Eski davranışlar kaba

¹⁶⁹ Safveti Ziya, a.g.e., s.108-109.

¹⁷⁰ Safveti Ziya, a.g.e., s. 130-133.

¹⁷¹ Safveti Ziya, a.g.e., s.130-133.

saba gösterilmiş, yeni davranışlar ve eşyalar topluma tanıtılmıştır. Sofralarda çatal ve bıçak kullanımı yaygınlaşmış, bunların kullanımına, hangi yemeklerde hangisinin tercih edileceğine dair açıklamalar getirilmiştir.¹⁷² Örneğin, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yarattığı bir karakter olan Meftun Bey Paris'e eğitim için gönderilmiş, oradan alafranga bir züppe olarak dönmüştür. Evinde Türk yemeklerinin yerini Fransız yemekleri almış, ev halkına Avrupa kurallarını öğreten nutuklar atmıştır.¹⁷³

Eti kesmek için bıçağı sağ ele, çatalı sola almalı. Kestikten sonra bıçağı dayamaya mahsus olan madeni yahut camdan yapılmış küçük bir kutunun üzerine dayamalı. Bu defa çatalı dişleri aşağıya gelmek üzere sapı üstüne işaret parmağını dayayarak sağ ele almalı. Bazı sebzeler ve balıklarda çatal ters, yani kaşık gibi çukuru yukarı gelerek kullanılır. Balıklar yalnız çatalla yenir. Bıçak kullanılmaz... Sebzeler de öyle... Fakat kuşkonmazda iş değişir.¹⁷⁴

Buradan anlaşılacağı üzere hem çatal-bıçak kullanımı hem de Avrupa ürünleri ile beraber gelen yeni âdâb-ı muâşeret kuralları benimsenmiştir. Batılı gibi yaşamaya başlamış yeni tipler, bu kaideleri toplumda anlatma görevini üstlenmişlerdir.

Meftun Bey bütün aile fertlerini toplayarak pratik görgü kurallarını onlara anlatmış, Avrupa tarzında eğitmeyi hedeflemiştir. Ancak bu durum bir takım komik olaylarla sonuçlanmıştır.¹⁷⁵ Yine aile fertlerini âdâb-ı muâşeret konusunda eğittiği bir gün şunları söylemiştir:

“Efendim sol eline çatalı sağına da bıçağı alırsın. Tavuğun sana en yakın olan kanadından işe başlarsın. Evvela çatalı kanada saplar, sonra kanadın bedene bağlandığı bölüm üzerinden bıçakla kesmeye girersin... Kanadın kesilmesini takiben tavuğun aynı tarafındaki budunu, yani kesik kanat tarafındaki budunu yine o biçimde kesersin. Sonra hayvanın kesilmemiş tarafını öne çevirir, diğer buduyla kanadı üzerinde de aynı işlemi icra edersin.”¹⁷⁶

Oldukça detaylı olan bu anlatım Osmanlı toplumundaki sofraya araç-gereçlerinin ve buna bağlı olarak değişen kurallarının bir yansımasını ifade etmektedir.

¹⁷² Meriç, a.g.e., s. 341-343.

¹⁷³ Moran, B. (2010). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış: Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.140.

¹⁷⁴ Gürpınar, a.g.e., s. 96.

¹⁷⁵ Gürpınar, a.g.e., s. 87.

¹⁷⁶ Gürpınar, a.g.e., s. 91.

Sofra âdâbı konusunda halkı bilgilendirmek için yazılar yazan Safvetî Ziya şunları not etmiştir:

“Sofraya yapışır gibi oturmamalı. Masa ile aranızda ufak bir mesafe olmalı ki istediğiniz zaman vücudunuzun büyük olan kısmını öne doğru hareket ettirebilirsiniz.”¹⁷⁷

Bu durum masanın Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasının davranış şekillerine yansımaları ifade etmektedir. Bir tüketim unsuru olan masanın Osmanlı topraklarına girmesi, beraberinde yeni görgü kurallarını getirmiştir. Buna göre önceden yer sofrasında oturan insanlar için bağdaş kurarak yere oturma, kaşığındakini dökmek için sofranın üzerine fazlaca eğilme normal karşılanan davranışlar iken masa ve sandalyenin kullanımının artması ile bu davranışlar boyut değiştirmiştir. Masada yenen yemeklerde dik oturma, masa ile araya belli bir mesafe koyma, kendine has tabaktan yemek yeme gibi yeni kaideler davranışları şekillendirmiştir.

“Bardağın içindekini bir hamlede sömürmek pek ayıptır. Bir iki yudum içmeli, bardağı yine aynı zarif bir hareketle yerine koymalı. Bardağın içindeki şeyi bitirmemeli. Yalnız hafif hafif azaltmalı.”¹⁷⁸

Bu durum Avrupa tarzındaki yaşamın öncüleri için mutfak kültüründeki değişimin zarafet algısına etkisini yansıtmaktadır. Masada ağzını şapırdatmak, önünden değil oradan buradan yemek yemek, bardağını bir anda bitirmek kaba saba davranışlar olarak algılanmıştır.

Bununla beraber Osmanlı Devleti’nde toplumsal yaşamda kamusal alanlardaki görgü kuralları detaylanmıştır. Tiyatronun Osmanlı son döneminde sosyo-kültürel yaşama girişiyle birlikte Türk toplumunda tiyatro ile ilgili âdâb-ı muâşeret kuralları da oluşmuştur. “*Tiyatroya davet olunan zevatın tiyatro başlamadan on dakika evvel gelmiş olmaları lazımdır. Davet iden zat misafirlerini locasında bekler... Hanımefendiler ön sırada ve erkekler arka sıralarda ahz-ı mevki iderler*”.¹⁷⁹ Safveti Ziya aynı zamanda operalarda tiyatrolarda nasıl kıyafetler giyilmesiyle ilgili de toplumu bilgilendirmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Osmanlı İmparatorluğu’nda kahvehaneye giden hayali ve meddah izleyen

¹⁷⁷ Gürpınar, a.g.e., s. 94.

¹⁷⁸ Gürpınar, a.g.e., s.116.

¹⁷⁹ Ziya, a.g.e., s.190.

halkın balolarda, tiyatrolarda, operalarda boy gösterdiği yeni kültürel tüketim anlayışının davranışlar üzerindeki etkisidir. Yeni kültür unsurları yeni görgü kurallarını beraberinde getirmiştir.

Özetle Avrupa tarzı giyim-kuşamı benimsemiş, evlerinde Batılı mobilyaları ve gündelik hayatında Garp'tan gelen eşyaları kullanan Osmanlı toplumunun davranışları bu medeniyete uygun birtakım âdâb-ı muâşeret kurallarının benimsenmesi ile yeniden şekil almıştır. Bununla birlikte yeni görgü kaideleri yeni tüketim unsurları meydana getirmiştir. Bu durum modern Türk kimliğinin eylem ve tutumlarını yönlendirmiştir.

4. BÖLÜM: YENİ OSMANLI PORTRESİ

Yenileşme dönemi Osmanlı kültüründe yeni bir kimlik oluşumuna etki eden en önemli husustur. Avrupa'yı örnek almak Şarklı bir toplum için Batılı unsurları benimsemek geleneksel kimlikten uzaklaşma ile sonuçlanmıştır. Bu bölümde modernleşmenin ve beraberinde değişen tüketim kalıplarının geleneksel Osmanlı figüründen farklı bir kimliğin oluşumundaki etkisi incelenecektir.

Modernleşme açısından toplumların değişim ve dönüşümünü ifade etmekte kullanılan en yaygın kavramlardan biri "tüketim" kelimesi olmuştur. Tüketim zamanla sadece iktisadi bir kavram olmaktan çıkarak tarih, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi, psikoloji gibi alanların da inceleme konusu haline gelmiştir.¹⁸⁰ Tüketim sosyal ve kültürel bir anlam ifade etmekte ve kimlik üzerinde etkili olmaktadır. Bocock'un ifadesiyle;

Tüketim, insanların kim oldukları, kim olmak istedikleriyle ilgili duyarlılıklarını ve bu duyarlılıkları korumalarını sağlayan yöntemleri etkilemekte: Kimlik duygusunun gelişimini çevreleyen olgularla çok iç içe gelmiş durumda. Bu nedenle tüketim, ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir olgu olmaya da devam edecektir.¹⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu için XIX. yüzyılda değişen tüketim anlayışı ekonomik gelişmelerden etkilenmiş ve ekonomik faaliyetleri etkilemişse de esasen sosyo-kültürel neticeler de doğurmuştur. Tüketim, toplumsal yapıda Avrupalı ürünlerin çekici özelliklerini ön plana çıkartan bir faktör haline gelmiştir. Bu bağlamda çekicilik günlük yaşamı farklılaşmış Osmanlı kimliğinin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur.

Modern tüketim kültürü kavramının bir toplumda yerleşmesi için birçok ürün ve hizmetin bir kültürü doğurması ve geleneksel tüketimi değişime sürüklemesi gerekmektedir.¹⁸² Osmanlı için böyle bir durum söz konusudur. Avrupa'dan gelen eşyalar, kılık-kıyafetten hane yapısına, teknolojiden mutfak kültürüne kadar pek çok alanda somut değişimler yaratmıştır. Tüketimin modernleşmesi,

¹⁸⁰ Orçan, a.g.e., s. 23.

¹⁸¹ Orçan, a.g.e., s. 24.

¹⁸² Orçan, a.g.e., s. 55.

toplumsal kimliğin modernleşmesi ile sonuçlanmıştır. İnsanın sahip olduğu temel ve sonradan elde edilmiş kimlikler sürekli olarak değişmektedir.¹⁸³

Modern araştırmalar XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan gelişmeler, özellikle de II. Abdülhamit dönemi ve modern Türkiye'nin oluşum süreci arasında bir bağ kurma eğilimindedir. Çağa uygun okullar ve ulaşım araçları, gazete, dergi, kitap gibi basın-yayın organlarındaki artış, ekonomik gelişme ve kaybedilen topraklardan Anadolu'ya doğru göç neticesinde yeni yerleşim alanlarının kurulması kimlik değişimini tetikleyen gelişmeler olmuştur.¹⁸⁴ Zira tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nde tüketime yön veren öncüleri, tüketim farklılaşmasını zorunlu kılan nedenleri, Avrupa kültür unsurlarının Osmanlı topraklarında yaygınlaşmasını ve gündelik yaşam içerisinde kullanılan Batı tarzı eşyaların fazlaşmasını beraberinde getirmiş, Osmanlı tebaasının alışık olduğu tüketim kalıplarının değişimi ile sonuçlanmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa metalarının artışı giyim-kuşamı, günlük yaşam içerisinde kullanılan eşyaları, evlerin döşeme ve dekorasyonunu, âdâb-ı muâşeret kurallarını değişime uğratmıştır. Böylece geleneksel Osmanlı imajından farklı olarak şekil ve davranış itibarıyla Avrupa medeniyetine ait kültürel öğeleri barındıran bir Osmanlı tipi meydana gelmiştir.

Bir sini çevresinde oturarak aynı tabaktan yemek yerine kendine ait çatal ve tabak kullanmak aile üyelerini etkilemiştir. Osmanlı klasik yapısını ifade eden cemaatçi beraberlik bozulmaya başlamıştır.¹⁸⁵ Bu durum bireysel davranış ve zevkleri ön planda olan yeni Osmanlı figürüne yansımıştır.

“Batılı kültür öğelerinin kullanımının çağdaş birey kimliğinin oluşumunda birey için yeni gerilimler getirdiği oldukça açıktır. 19.yüzyıl Osmanlısı kendi yerel törelerinin, geleneksel kültürlerinin simgelediği akılsal ve duygusal olgu anlayışlarıyla bunların sergilendiği mekânları değiştirip, bunlarla beraber bir de yabancı olan Batı kültürünün akılsal ve duygusal tanımlamalarını benimsemek durumunda idi.”¹⁸⁶

¹⁸³ Karpat, K.H. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları. s. 57.

¹⁸⁴ Karpat,(2009), a.g.e., s. 53-54.

¹⁸⁵ Mardin, a.g.e , s. 67.

¹⁸⁶ Esenbel, a.g.e., s.14.

Osmanlı halkının geleneksel yapısının Avrupa yönündeki değişimine eleştirel yaklaşan kesimler olmuş, yeni insan tipi olması ve olmaması gereken yönleri ile ele alınmıştır. Osmanlı'nın modernleşme sürecine şahit olmuş Tüccarzâde İbrahim Hilmi Efendi, *'Avrupalılaşmak Felaketlerimizin Esbabı'* adlı eserinde yenileşme döneminde bunun somut örneklerinden bahsetmektedir. Ona göre, Avrupalılaşmak gereklidir. Fakat Avrupalılaşmaktan kasıt sadece kıyafet, âdâb-ı muâşeret ile sınırlanan ve felaketten başka bir şey getirmeyen bir değişim değildir. Avrupa'daki gelişmelerin pek çok yönüyle Osmanlı'ya aktarılmasını ve yenileşmenin yegâne selamet olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁷ Ahmet Cevad Bey'e göre, Avrupalılaşmak Batı'da olduğu gibi Doğu'da da ilim ve fen çalışmaları yapmak, sanayii sahibi olmak, darülfünunlar, fabrikalar, tersaneler, tiyatrolar yapmaktır. Ülkeyi parklarla, okullarla donatmaktır.¹⁸⁸ Bu sebeple Avrupalı bir imaja bürünmek demek Osmanlı görüntüsünde şekilsel birçok değişimi barındırmak demektir. Nitekim kabaca XIX. yüzyıldan evvel var olan genel kaniya göre Avrupalılaşmak tepkiyle karşılanacak bir durumdur. Bu durumu Tüccarzâde Hilmi Efendi şu şekilde dile getirmiştir: *"Acaba Avrupalılaşmak Frenkleşmek midir? Biz Avrupalılaşmayı vaktiyle Frenkleşmek, kâfir olup çıkmak diye telakki ettiğimiz için yıllarca bu kelimeyi ağzımıza almaya dahi cesaret edememiştik..."*¹⁸⁹ "Avrupalılaşma" yani Avrupalı gibi olma, Avrupalı gibi yaşama ve davranma düşüncesi birkaç sembolik durumdan ibaret olmayarak Batı'nın ileri seviyede olduğu birçok alanı kapsamaktadır. XIX. yüzyıl sonunda bu kapsamın genişlemesi ile artan Avrupa tesiri yeni bir kimlik yaratmada etkili olmuştur. Yeni Osmanlı kimliği Batı yönünde şekillenmiştir.

Yeni Osmanlı imajını dönemin edebi eserlerinde görmek mümkündür. Kimi zaman tenkit maksadıyla ele alınan bu yeni insan tipi "züppe" karakterler olarak romanlara yansımıştır. Dönemin yazarlarından Ahmet Mithat Efendi kanaatkârlık ve lüks tüketimden kaçınmak gibi geleneksel Osmanlı ahlakının çözülmesini "aşırı Batılılaşan" bu karakter üzerinden tenkit etmiştir. Şerif Mardin'e göre geleneksel yapıya sahip toplumlarda alafranga tüketimi ahlak dışı

¹⁸⁷ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 4-5.

¹⁸⁸ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 13.

¹⁸⁹ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 13.

görmek doğal bir durumdur.¹⁹⁰ Bu sebeple yeni yaşayışı benimseyen Osmanlıların, toplumun diğer kesimleri tarafından tepki ile karşılanması normaldir.

Kısacası Osmanlı'da XIX. yüzyılda yaşanan değişimler halkın düşüncesine ve yaşantısına etki etmiş, yeni bir Osmanlı kimliğinin oluşmasında önemli bir faktör olmuştur. Dinine bağlı, devletine itaatkâr geleneksel Osmanlı kimliği çözülmeye başlamıştır. Dünya görüşü ve zevkleri farklılaşmış bir imaj ortaya çıkmış, Batı medeniyeti yönünde kendine yeniden şekil veren yeni bir kimlik meydana gelmiştir.

Toplumsal kimlikte yaşanan bu değişim belki de en çok Osmanlı kadını etkilemiştir. Tanzimat devrinin söz konusu değişim sürecinin yoğunlaştığı dönem olarak ön plana çıkması bu konuya ayrıca bir paragraf açılmasını zorunlu kılmaktadır. Osmanlı'da en kapsamlı toplumsal değişim Tanzimat Fermanı'yla başlayan süreçte yaşanmıştır. Bu süreç beraberinde eski ve yeni, geleneksel ve dinsel ile çağdaş olanın mücadelesini getirmiştir.¹⁹¹ Nitekim modernleşme ile başlayan maddi-manevi değişimler toplumsal dönüşümü hızlandırmıştır. Bu durumun yansımaları devlet kademesinde olduğu kadar toplumun birçok kesiminde de görülmüştür. Neticede yeni bir toplumsal yaşantı oluşmuştur. Şehirlerdeki ve köylerdeki günlük yaşam materyalleri farklılaşmıştır. Osmanlı'da maddi kültür değişimleri XIX. yüzyılda yoğun olarak görülmüştür. Kullanılan aletler kadar kişilerin davranış türleri ve kıyafetleri değişikliğe uğramıştır. Tüm bunların sonucunda kadın erkek ilişkilerinin yeni bir biçim alması söz konusu olmuştur.¹⁹² Bununla beraber yenileşme dönemi her iki cinsiyet için de bireysel yaşamı değişime uğratmıştır.

Tanzimat Fermanı ile Türk aile hayatında ve kadının toplumsal yaşamdaki konumunda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Batı tarzı eşyalar konaklarda yer almaya başlarken, Avrupa tarzını taklit etme psikolojisi toplumun birçok kesiminde görülmüştür. Zengin konaklarda genç kızlar ud yerine piyano çalmaya başlamıştır. Osmanlı'nın son yüzyılındaki reformların önemini altını

¹⁹⁰ Mardin, a.g.e., s. 47-48.

¹⁹¹ Kırkpınar, a.g.e., s. 22-23.

¹⁹² Kırkpınar, a.g.e., s. 20.

çizen İlber Ortaylı, temel amacın orduyu modernleştirmek olduğunu söylemekle beraber, ekonomide, siyasette, kültür ve edebiyatta ve sosyal yaşamda önemli değişimler olduğunu vurgulamaktadır. Osmanlı kadınının XIX. yüzyılda geçirdiği değişim yalnızca modadan, gündelik hayattan, tüketimden, Fransızca öğrenmekten, piyano çalmaktan oluşmamış; tarımda, eğitimde, ulaşımda, haberleşmede ve teknolojideki gelişmeler kent ve kırsal aile yapısında değişime sebep olmuştur.¹⁹³ Tüccarzade Hilmi, bu bağlamda konuyu tersten ele alarak, güvenlik sektörünün modernizasyonunun sosyal çevrenin ve aile hayatının modernleştirilmesinden geçtiğini vurgulamaktaydı. Zira Ona göre;

“Bizim gerek içtimai, gerek iktisadi, gerek siyasi aile hayatımızın fenalığından neşet ediyor. Aile hayatımızı düzeltmedikçe, daha doğrusu Avrupalılaştırmadıkça ne serveti milliyemiz, ne kutlu bir ordu ve donanmamız, ne de şerefli bir istikbalimiz olabilir.”¹⁹⁴

Aile hayatını düzeltmenin yolu ise kadının eğitimine önem vermekten geçmektedir. Yenileşme döneminde 6 Ocak 1859 tarihinde Sultanahmet'te ilk kız rüştiyesi açılmış, böylece kızlar ortaöğretime başlama imkânı bulmuştur. Bu rüştiyeler için kadın öğretmen yetiştirmek adına 26 Nisan 1870'de *Dar'ül Muâllimât* açılmıştır. İlk kız idadisi II. Abdülhamit döneminde 13 Mart 1880 yılında açılmıştır. Bu gelişmeler kadının modern sahada çalışma yaşamına giren sürecinin ilk adımları olmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar geleneksel üretim sürecinde çalışma hayatının içerisinde XIX. yüzyıldan önce yer almışlardır. Kırsal kesimdeki kadınların ev ve tarladaki üretimleri dışında pek çok Osmanlı kadını ticaret ehli arasında yer almıştır. Ev ev gezip kumaş gibi çeşitli ürünler satan kadınlar her dönemde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı kadınının üretici kimliğinin göstergelerinden biri de halıcılık ve kilimcilik faaliyetleri içerisinde yer almasıdır.¹⁹⁵ Taşrada kadın, üretimin en önemli unsurlarından biriyken; şehirdeki kadının bürokrasi, sanayi ve eğitim gibi sektörlerde kendini göstermesi oldukça geç bir döneme rastlamıştır.¹⁹⁶ Kırsaldaki kadın üretici konumundaki iken, kentlerdeki kadın daha çok tüketici

¹⁹³ Kırkpınar, a.g.e., s. 92-94.

¹⁹⁴ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 59.

¹⁹⁵ Budak, a.g.e., s. 44-45.

¹⁹⁶ Kırkpınar, a.g.e., s. 98-99.

konumdadır. Bu sebeple Avrupa tarzı tüketim unsurlarını kullanan, davranış biçimleri değişen yeni kadın kimliği daha çok şehirli kadınlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda tüketim alışkanlıklarının değişime uğraması yeni kadın kimliği üzerinde etkili olmuştur. İlk aşamada üretim açısından bakılacak olursa, kırdan yaşayan Osmanlı kadını ev ekonomisinde önemli roller üstlendiği için şehirdeki kadına göre daha özgürdür. Şehirdeki kadın için sınırlamalar vardır. Erkeklerle kayıklara binmesi, tatlıcı dükkânlarına girmesi, ferace şeklinde yenilik yapması, kumaşını inceltmesi, bazı mesire yerlerine gitmeleri, haftada dört günden fazla sokağa çıkması, ailesinden bir erkekle bile olsa sokakta yan yana yürümesi farklı zamanlarda yasaklanmıştır.¹⁹⁷ Ancak XIX. yüzyıl Osmanlı kadını için kısıtlama zincirlerinin kırılmaya başladığı bir dönemdir. Bu durumun oluşumunda tüketim kalıplarının değişiminin etkisi vardır. Avrupa'nın kültürel çekiciliği neticesinde şehirli kadınların davranış şekilleri, kullandığı eşyalar, giydiği kıyafetler, bulunduğu mekânlar farklılaşmış, bu durum kadınların toplumsal yaşamda görünürliğünün artması ile neticelenmiştir.

“Garpta kadınlar böyle çalışırken; şarkta Rum, Ermeni, Yahudi kadınları da kendi müesseselerinde, ticarethanelerinde, fabrikalarında çalışıp dururken; İslam kadınları acizce otururlarsa nasıl onlara galebe gelebiliriz”.¹⁹⁸

Tüccarzâde Hilmi Efendi Avrupa'daki kadınların ve Osmanlı'daki azınlıklar arasında yer alan kadınların kendilerini geliştirip topluma hizmet ettiği halde Müslüman kadınların yaşamlarını evde geçirmelerinden yakınmaktadır.

Tüccarzâde Hilmi Efendi Halep'teyken yirmi yaşlarında bir Amerikan kızının tek başına ülkesinden kalkıp buraya geldiğini, tanıştıktan sonra Halep'te beraber gezdiklerini, kızın çok iffetli olduğunu belirterek cesaretini takdir etmiştir. Tarihten, siyasetten, seyahatten konuşmuşlardır.¹⁹⁹ Onun hayran olduğu kadın tipi girişken ama iffetli bir kadın figürüdür. Tüccarzâde Hilmi'ye göre kadın, Avrupa nasıl çalışıyorsa öyle çalışmalı, özellikle sosyo-ekonomik yaşamda

¹⁹⁷ Kırkpınar, a.g.e., s. 82-83.

¹⁹⁸ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 73.

¹⁹⁹ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 77.

Şarklılardan uzaklaşmalıdır.²⁰⁰ Bu noktada sosyal ve ekonomik yaşamda kadın ve erkek bir arada yer almalıdır. Toplum tek bir cinsiyet üzerine kurulu değildir. Osmanlı kadınının toplumsallaşması yeni bir kadın kimliği yaratmıştır. Kadın ve erkeğin sosyal yaşantıda bir arada bulunması kadın-erkek ilişkilerine yön vermiştir. Haremlik-selamlık sisteminin gevşemesi, yeni Osmanlı kadınının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı kadını düşünce, siyasi ve toplumsal haklar açısından önemli gelişmeler göstermiştir.²⁰¹ Kadınlar basın-yayında aktif olarak duygu ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Batıdan gelen yeni kavramlar topluma yerleştikçe sosyo-kültürel yaşamda ve gündelik hayatta önemli değişimler olmuştur. Kadın geleneksel rolünün dışına çıkmıştır.²⁰² Osmanlı basınında kadının gündelik yaşamdaki yeri ile ilgili tartışmaların yanı sıra II. Abdülhamit döneminde sansürden etkilenmeyen moda ve salon dergileri modern kadın idealini tasvir etmeye devam etmiştir. Saç, cilt bakımı, kadın sağlığı, kozmetik ürünleri bu kaynaklarda yer almıştır.²⁰³ Eğitilmiş, gündelik yaşamda görünür hale gelmiş, modayı takip eden kadın figürü XIX. yüzyıldan itibaren fazlalaşmıştır. Bu durum Osmanlı kadınının kimliğinde önemli değişimler meydana getirmiştir. Fakat bu değişim sürecini Osmanlı kadını erkeğe göre geriden yaşamaktadır. Faroqhi'nin belirttiğine göre XX. yüzyıldaki mahkemelerdeki anlaşmazlıklar farklılık göstermekle beraber; telgraf, mektup ve telefonu erkeğe göre kadınlar daha az kullanmışlardır.²⁰⁴ Burada ifade edilmesi gereken nokta Avrupa'nın teknik ve teknolojik ürünlerini erkekler kadınlara nazaran daha çabuk ve çok kullanmışlardır. Geleneksel Osmanlı kadını şekil açısından önce evini, eşyalarını ve kılığını değiştirmeye başlamıştır. Yeni görüntüsü beraberinde yeni davranış şekilleri ve âdâb-ı muâşeret kuralları getirmiştir.

²⁰⁰ Tüccarzâde Hilmi, a.g.e., s. 89.

²⁰¹ Kırkpınar, a.g.e., s. 23-24.

²⁰² Kırkpınar, a.g.e., s. 74-75.

²⁰³ Işın, E. (1984). Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat. *Tarih ve Toplum*, 9(51), s.27.

²⁰⁴ Faroqhi, S. (2000). 18.Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet. M.C.Zilfi(Ed.). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s.11.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılda Avrupa medeniyetini örnek alan çalışmalar yapmış, modernleşme faaliyetlerine hız vermiştir. Geleneksel Osmanlı tüketim kültürü modernleşme neticesinde değişime uğramıştır. Toplumun giyim-kuşamı, evlerinde kullandıkları mobilya ve dekorasyon ürünleri, mutfaklarında yer alan gıda maddeleri Avrupalılaştırmıştır. Bunun yanı sıra kültür-sanat etkinlikleri, eğlence anlayışı farklılaşmış, davranış şekilleri değişime uğramıştır. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda yaşadığı değişimler, tüketim alışkanlıklarının farklılaşması ve bunların toplum yaşamının şekillenmesindeki ve yeni bir Osmanlı kimliği oluşmasındaki etkisi incelenmiştir. Yenileşme hareketleri neticesinde klasik Osmanlı imajından farklı, zevkleri, istekleri ve dünya görüşü değişmiş bir Osmanlı insanı görüntüsü ortaya çıkmıştır. Gündelik hayatı ve bu yaşamı içerisinde yer alan birçok faaliyeti Avrupalı bir görünüm almıştır.

XIX. yüzyılda gerçekleşen modernleşme neticesinde Osmanlı toplumunun tüketim alışkanlıkları değişmiştir. Avrupa usulünde giyinen Osmanlı kadınları ve erkekleri, zihniyetlerin ve model alınan kültürün değişmesini simgelemektedir. Avrupa tarzında mobilyalar ile döşenen evler ve Batı tarzı eşyalar modern olmanın koşulu haline gelmiştir. Şeklen Avrupalı olmaya başlayan Osmanlı halkı arasında zamanla davranış tarzı ve yaşam stili de alafrangalaştırmıştır. Nitekim Osmanlı topraklarında öne alınamaz bir değişim gerçekleşmiştir. Yeni eğitim anlayışı ile yetişen gençler, Avrupa'ya seyahat eden insanlar, halka Batı kültür ve medeniyetinin unsurlarını tanıtan gazete ve dergiler, yabancı topluluklar gibi pek çok kesim Osmanlı yaşamının yeniden şekillenmesinde rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel toplum yapısı çözülmüş ve Avrupa merkezli yeni karakterleri barındıran bir toplum meydana gelmiştir. Modernleşme projesi ilk aşamada devlet tarafından yürütülmeye başlamış fakat zamanla devletin kontrolünden çıkmıştır. Şehirli zengin ve orta sınıf tarafından benimsenerek halka mâl olduktan sonra zorunlu bir süreç haline gelmiştir. Bu durumda hem dünyanın küreselleşmesi hem de Osmanlı devlet adamlarının ve tebaasının yenilik arayışı, Avrupa'nın kültürel çekiciliği etkili olmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Dönemi'nden başlayarak, alışkanlıklardan âdetlere, hayat tarzından giyim-kuşama, yeme-içmeden dekorasyona kadar pek çok alanda Avrupa kültürünün etkisine girmiştir. Bu durum kimi zaman devlet kanalıyla kimi zaman da halkın kendi isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir. Osmanlı toplumu için modernleşme faaliyetlerine yönelik beklentiler fazlasıyla karşılanmış, yepyeni bir Osmanlı görüntüsü ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey. (2012). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (K.Arısan ve D.A.Günay, Haz.), İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları.
- Açıkgöz, Ö. (2013). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: Elips Kitap.
- Aktaş, C. (2006). *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar*. İstanbul: Kapı Yayınları
- Akyıldız, A. (1998). *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aliye, F. (2010). *Muhaderat*, İstanbul: Paraf Yayınları.
- Amicis, E.D.(1993). *İstanbul (1874)* (B.Akyavaş, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bareilles, B. (2003). *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri*(A.Berktaş, Çev.). İstanbul: Güncel Yayıncılık
- Baykara, T. (2007). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bozdoğan, S. ve Kasaba, R. (1998). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Çakır, H. (1997). *Osmanlı Basınında Reklam (1828-1864)*. Ankara: Elit Reklamcılık.
- Celal, M. (1946). *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Çetin, N. (2002). II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanında 'Aşk-ı Memnu' Teması. *Türkoloji Dergisi*, 15(1), s. 19-59.
- Cevdet Paşa, A. (1953). *Tezâkir 1-12*(C.Baysun, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Cevdet Paşa, A. (1960). *Tezâkir 13-20* (C.Baysun, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çıkla, S. (2004). *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Davis, F. (1997). *Moda, Kültür ve Kimlik* (Ö.Arıkan Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Davison, R.H. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*.(O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Demirarslan, D. (2006). Osmanlı'da Modernleşme Sürecinin İç Mekan Donanımına Etkileri. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*.15(45,46,47).s.35-66
- Doğan, İ. (1992). Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (Haz.). *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları
- Duhanî, S.N. (1982). *Eski İnsanlar Eski Evler 19.Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası*(A.Parman, Çev.). Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu,
- Ekrem, R.M.(2008). *Araba Sevdası* (R.Ş.Güngör, Ed.). İstanbul: Antik Dünya Klasikleri.
- Elias, N.(2004). *Uygarlık Süreci Cilt 1* (E. Atesman, Çev.). İstanbul: İletişim yayınları.
- Ellison, G. (2009). *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*(N.Akın, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Esenbel, S. (1997). "Medeni Davranışın Aczi-II: Batı Kültür Formlarının 19.Yüzyılda Meici Japonlarının ve Osmanlı Türklerinin Gündelik Yaşamlarında Kullanımı". *Toplumsal Tarih Dergisi*, 8 (48), s.7-15
- Faroqhi, S. (2000). 18.Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet. M.C.Zilfi(Ed.). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (E.Kılıç, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Frierson, E.B. (2000). Cheap and Easy: The Creation of Consumer Culture in Late Ottoman Society. D. Quataert (Ed.). *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire 1550-1922*. USA: State University of New York Press.
- Genç, M. (1989). Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3, (1), 175-185.
- Görünür, L. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Kadın Giysileri* (Ç.Soy, Çev.). Ankara: Yapı Kredi Yayınları Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu.
- Hilmi, T.İ. (1916). *Avrupalılaşmak Felaketlerimizin Esbabı*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası,
- Gürpınar, H.R. (2011). *Şıpsevdi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- İnalçık, H.(1993). Osmanlılarda Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*(s. 425-430). İstanbul: Eren Yayıncılık
- İrez, F. (1988). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Işın, E. (1984). Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat. *Tarih ve Toplum*, 9(51), s.22-27
- Kabacalı, A. (2012) *II. Mahmud Osmanlı Yenileşmesinde Bir Çığır Açıcı*. İstanbul: Denizbank yayınları.
- Kabagöz, M.C. (2016). *Eğlenirken Modernleşmek: Meyhaneden Balozca İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Karpat, K.H. (2002). Kossuth in Turkey: The Impact of Hungarian Refugees in the Ottoman Empire 1849-1851. *Studies on Ottoman Social and Political History Selected Articles and Essays*(s.169-184). Leiden; Boston; Koln: Brill,
- Karpat, K.H. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kırkpınar, L. (2001). *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Köse, Y. (2016). *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu (M.Kıratlı, Çev.)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1991). Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma. *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*(s.23-81). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, N. (2000). *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Mithat Efendi, A.(2006). *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi (E.Aytar, Haz.)*. Ankara: Kitap Zamanı Yayınları.
- Moltke, H.V. (2010). *Moltke'nin Türkiye Mektupları (H.Örs, Çev.)*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Moran, B. (2010). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış: Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müller, G.A. (2010). *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri* (H.B.Kara, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Norton, J.(1997). Faith and Fashion in Turkey. N.L.Tapper ve B.Ingham (Ed.). *Languages of Dress in the Middle East*(s.149-177). Curzon Press.
- Odabaşı, Y. (2006). *Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma: Tüketim Kültürü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Orçan, M.(2014). *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Özarkınar, Y. (2003). *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özdemir, N. (2007). Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi. *Millî Folklor*, 19(73), s.12-22
- Özer, İ. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Quataert, D. (1997). Clothing Laws, Sate, and Society in the Ottoman Empire 1720-1829. *International Journal of Middle East Studies*, 29(3), s.403-425
- Quataert, D. (2004). Ticaret. H.İnalçık ve D.Quataert (Ed.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi Cilt 2*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Renda, G. (2003). Sanatta Etkileşim. H.İnalçık ve G.Renda(Ed.). *Osmanlı Uygarlığı* İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Shaw, S.J. (2008). *III. Selim Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789 - 1807)*(H.Güldü, Çev.). İstanbul: Kapı Yayınları

Sofuoğlu, E. (2001). Osmanlılar'da Kadın ve İsrâf. *Tarih ve Toplum*. 35(207). s.19-22

Tanpınar, A.H. (2010). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (A.Uçman, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Toprak, Z. (yaz 1995). Tüketim Örüntüleri Ve Osmanlı Mağazaları. *Cogito*, s.25-28

Ülgener, S.F. (1991). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Derin yayınları.

Ziya, S. (1927). *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*. İstanbul: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

EKLER

EK 1

SALLE FRANCHINI.

VENDREDI, 18 JUIN 1847,

MATINÉE MUSICALE PAR

F. LISZT.

PROGRAMME.

1. Andante de Lucie de Lammermoor.
2. Fantaisie sur des motifs de la Norma.
3. Mazurka de Chopin.
4. Le roi des Aulues, mélodie de Schubert.
5. Hexameron, variations sur un thème des Puritains.
6. Mélodies hongroises.

On commencera à 2 heures précises après midi.

Prix des Places : 100 Piastres.

On trouve les Billets à l'Hôtel de l'Europe; et le jour du Concert, à l'entrée.

F. Liszt'in 18 Haziran 1847'de İstanbul Büyükdere'de Franchini Köşkünde verdiği konserin programı

EK 2

44. Veil, in van Millingen, *Constantinople*, frontispiece.

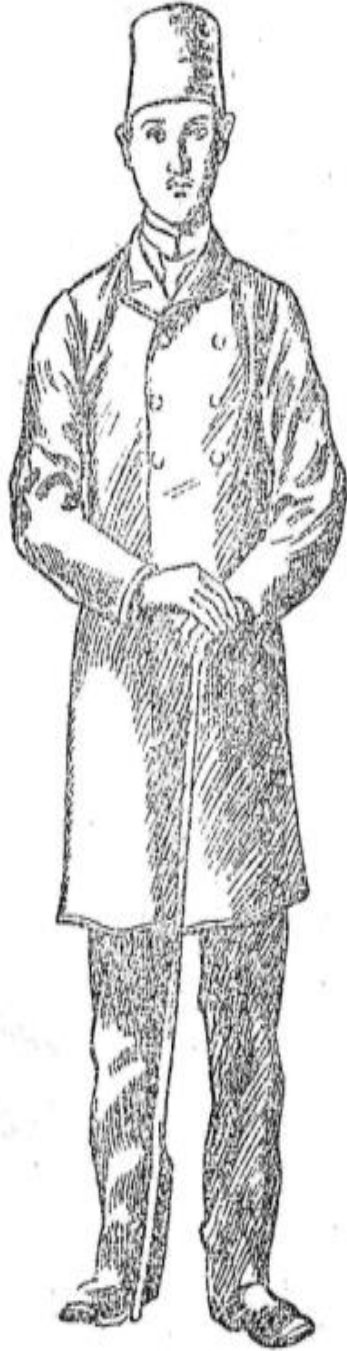
EK 3

Ferace

(Avrupa tarzının tesirinden sonra..1856 da doğan ve 1918 de ölen
Şair Niğâr Hanımın bir fotoğrafından)

EK 4

Fes ve Redingot
(Müellifin kardeşi merhum Asaf
Musahipoğlu)

Açık renk kumaştan bir redingot
(Müellifin kendisi. Bu giyim şekli Fran-
sızlardan alınmadır)

EK 5

Fehime Sultan. 12 Kasım 1912, anonim. Ömer M. Koç koleksiyonu.

Fehime Sultan. 12 November 1912. anonymous. Ömer M. Koc collection.

EK 6

EK 7

سینگر

مابین مایون جناب مارکانه دیکیش ما کنه لری بتمهدی

سینگر اعمالی شرکتی شعباسی : *The Singer Manufacturing Co.*

سینگر قومپانیاسنک الله اعلا مواددن اوله لری اعمال ایتکده اوله لری ما کنه لری نیک طرافت و رسات
 اهل سائر بر خیل عسنتی اول درجه تقدیر اونمشدر که بولون دنیاسنک
 هر طرفنده بتون فامیلار ترزیر و فوندره جیلر همضا سینگر ما کنه لری استعمال
 ایتکده درلر .

سینگر قومپانیاسی شسمدی به قدر ونوع بولان متعدد سرکی همویلده
 درت یوزدن زیاده دیلوم و مدالیله نالی اولمشدر .

سینگر قومپانیاسی سوک دفعه پارسک ۱۹۰۰ سرکی همومیننده مظهر حسن
 تقدیر اوله لری مکالماترک بالاتری اولان « نهران پری » مکالماتی احراز ایتشدر .

سینگر ما کنه سنک باجلله ولایات شاهانه ده شعبه لری وارد .

سینگر ما کنه لری پالکز قومپانیاسنک مفاظه لرنده فروخت اولمشدر .

چاده کبیرده بونمارشه فارشوسنده نوسه ۳۴۳

ومکرر ۳۴۳

چاده کبیرده مکا - سلطان فارشوسنده

بولک ارله سنده پنکر خننده

تراموای استاسیوننک فارشوسنده

سلطان چامنده نوسه ۲

سلطان پازیده تراموای استاسیون

فارشوسنده نوسه ۱۳

چارشی بوی نوسه ۱۲۰

بک اوغلی

غلمه

استانبول

اسکدار

حقیق سینگر دیکیش ما کنه سنندن اشترا ایدل هرذاته ما کنه سنک

اصول استعمالی بجانا و مکمل سورنده ندریس ایدله بیکی کی تعمیرات دخی بجانا اجرا اولمشدر .

مذکور قومپانیاسنک اداره همومیه سی : بک اوغلمده دوغرو بولده ۳۴۳ و مکرر ۳۴۳ نوسه لری

سرکز الله دوز اولما خاتمه سنده .

EK 8

پورده اولور، هر يک يک سوغ برون سوغ
 شو بزمندن استفاده اولونسي توجيه ايلوز .
 مغازه بازار کونلري دني آييقدر .

نستله

« نستله » اسي بتون عالمده معروفدر . « سودي
 اولي وسود غلامسي » نكساز اولدي
 بي محتاجدي ساپاسنده « نستله » اسي هر
 پروالديه نامعلوم دکلدور .

« نستله » قارقه نك بو امر حقه قزانتش اولدي
 نام وشهرتده برتقصان وار ايدي بين .
 « نستله جوقولانهسي »

بو جوقولانه دني عسدي اجمال اولنقده ودينيانك
 هر طرفده مظهر رحمت اولنه باشلامشدر .

NESTLÉ

بزمندن استفاده ايدکنز
 قايلا کومک ولاستقل قول آقيني اورمک مخصوص
 قزانتش اولور

EK 9

EK 10(ORJİNALLİK RAPORU)

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 14/06/2017</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 72 sayfalık kısmına ilişkin, 05/06/2017 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 6 'dır.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç/dâhil 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 14/06/2017 </p> <p> Adı Soyadı: Kübra KURUKAMÇI Öğrenci No: N13226381 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Tezli Yüksek Lisans Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr. </p>
<p>DANIŞMAN ONAYI</p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;"> Doç. Dr. Fatih YEŞİL </p>

EK 11 (ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU)

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 14/06/2017</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 14/06/2017 </p> <p>Adı Soyadı: Kübra KURUKAMÇI</p> <p>Öğrenci No: N13226381</p> <p>Anabilim Dalı: Tarih</p> <p>Programı: Tezli Yüksek Lisans</p> <p>Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;"> Doç. Dr. Fatih YEŞİL </p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</p> <p>Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>